

UNIVERZITA PARDUBICE

Fakulta filozofická

Revenanti v české literatuře a lidových obyčejích

Klára Macounová

Bakalářská práce

2013

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Klára Macounová**
Osobní číslo: **H10071**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Historicko-literární studia**
Název tématu: **Revenanti v české literatuře a lidových obyčejích**
Zadávací katedra: **Katedra literární kultury a slavistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je mj. zjistit, jak se lidové obyčeje spojené s tzv. obživnutím objevují v lidové slovesnosti a české literatuře 19. a 20. století a jakým způsobem se s tímto tématem vyrovnává teoretická literatura (zvl. z oblasti antropologie). Je třeba, aby diplomantka věnovala pozornost i literatuře estetické a sémiotické, a to pokud se týká rozprostření estetické funkce po široké oblasti kultury a co do příznakového charakteru výskytu tématu. Svou práci vypracuje dle následující osnovy: 1. Úvod 2. Vymezení základních pojmů a jejich časové proměny 3. Pověsti o revenantech v lidové slovesnosti 4. Transformace tématu v literatuře 19. a 20. století 5. Vývoj tématu ve 20. století 6. Závěr

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ZÍBRT, Čeněk. Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Praha 1939. ZÍBRT, Čeněk. Český lid: sborník věnovaný studiu lidu československého v Čechách a Moravě, ve Slezsku a na Slovensku a v Podkarpatské Rusi XXV. Praha 1925. BROUČEK, Stanislav - JEŘÁBEK, Richard. Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Praha 2007. ADAMCOVÁ, Dagmar. Lidové představy a slovesný folklór v pohřební obřadnosti. Praha 1970. RYCHNOVÁ, Dagmar. Příspěvek k problematice zápisu a studia lidové tradice jako speciální metody národopisné. Praha 1950. KOUDELKOVÁ, Eva. Pověsti od Nisy a Kamenice. Liberec 2010. ERBEN, Karel Jaromír. Kytice. Praha 2011.

Vedoucí bakalářské práce: **prof. PhDr. Jarmila Doubravová, CSc.**
Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2011**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2013**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84

L.S.

PhDr. Ivo Říha, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2012

Prohlášení

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích den 23. 6. 2013

Klára Macounová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce prof. PhDr. Jarmile Doubravové, CSc. za pomoc při zpracování mé bakalářské práce a svým rodičům za podporu ve studiu.

NÁZEV

Revenanti v české literatuře a lidových obyčejích

ANOTACE

Bakalářská práce pojednává o problematice revenantů. Zabývá se jimi, jak v problematice náboženské (křesťanské), tak literární.

První část práce porovnává revenanty s dalšími nočními bytostmi a vyzdvihuje rozdíly, které revenanty charakterizují. Odpovídá na otázky, proč se duše po smrti může stát revenantem a dokazuje to na příkladech názorně ukázaných v pověstech z českého území.

V další části nám práce vysvětluje rozdíly mezi mýtickou a literární postavou. Ukazuje nám, na dvou poetických textech od různých autorů devatenáctého století, rozdílný přístup a využití revenantů. Lidovou a autorskou pohádkou, které jsou opět názorně zobrazeny na příkladech pohádkových textů.

Třetí část práce se zabývá přístupem náboženství (křesťanství) k umírání a smrti. Jakožto i věcem následujícím. Osvětluje nám roli náboženských bratrstev a nastiňuje přibližný vývoj postupů pohřbívání. Vysvětluje a popisuje lidové tradice a zvyklosti spojené s umíráním, smrtí a následným pohřbíváním.

KLÍČOVÁ SLOVA

Revenant, smrt, pohřbívání, očistec, lidové zvyky, pověsti

TITLE

The Revenants in Czech Literature and Folk Habits

ANNOTATION

This thesis deals with the issue of revenants. It deals with them as in the issue of religion (Christianity) as literature.

The first part compares revenants with other nocturnal creatures and highlights the differences that characterize the revenants. It answers the questions why a soul after death can become a revenant and proves it in the examples clearly illustrated in the legends of the Czech territory.

In the next section the work explains the differences between a mythical and literary character. It shows us in two poetic texts by different authors of the 19th century, a different approach and use of revenants. A folk and an authorial fairy tale which are again depicted illustratively in the examples of fairy texts.

The third part deals with the approach of religion (Christianity) to dying and death. As well as the following things. It illuminates the role of religious brotherhoods and outlines the approximate development of methods of burials. It explains and describes folk traditions and customs associated with dying, deaths and subsequent burials.

KEY WORDS

Revenant, death, burials, purgatory, folk customs and legends

Obsah

ÚVOD	1
1 Revenant, zombie nebo strašidlo?	2
1.1 Zombie	2
1.1.1 Obřad smrti a obživnutí	2
1.2 Revenant	4
1.3 Strašidlo	5
1.4 Rozdíly mezi pojmy	6
1.4.1 Zombie vs. Revenant	6
1.4.2 Strašidlo vs. Revenant	6
2 Rozdělení revenantů dle jejich provinění	7
2.1 Návraty hříšných a provinilých duší	7
2.1.1 Neprávi vrchnosti páchané na poddaných	7
2.1.2 Duše provinilé z nedbalosti	11
2.1.3 Hamižné, marnivé a jinak hříšné ženy	11
2.1.4 Volání nebožtíků zpátky na pozemský svět	13
2.1.5 Nepoctiví hospodští a jiní živnostníci	14
2.1.6 Provinilci, kteří se proměňují v různé hrůzostrašné věci či příšery	16
2.2. Zjevování mrtvých při příležitosti různých svátků nebo na určitých místech	19
2.3. Zjevování mrtvých zapříčiněné temnými silami	22
2.4. Bílé a černé paní	25
2.5. Návraty spravedlivých duší	29
3 Analýza revenantů ve vybraných textech české literatury	31
3.1 Mýtická postava	31
3.2 Literární postava	31
3.3 Mrtvý mládenec a hříšná dívka v Erbenově Svatební košili	33
3.4 Máchův sbor duchů v Máji	36
3.5 Charakterizace pohádky	38
3.5.1 Lidová pohádka	38
3.5.2. Autorská pohádka	41
4 Posmrtné bytí duše v očistci a úloha církve a církevních institucí	44
5 Křesťanský přístup k umírání a smrti	47
5.1 Historie pohřbívání v křesťanském světě	47
5.2 Umírání a smrt	49

5.3 Význam náboženských bratrstev v procesu odlehčení duše od hříchů	53
5.3.1 Podpora v těžké nemoci	53
5.3.2 Pohřeb	54
5.3.3 Úkony za zemřelé	54
6 Lidová tradice a zvyklosti při chápání smrti a umírání	56
6.1 Rituály při umírání, smrti a po smrti v lidových zvycích a tradicích	58
6.1.1 Pohřbení zaživa	58
6.1.2 Zvony a zvonění	59
6.1.3 Péče o tělo	59
6.2 Pohřeb	63
ZÁVĚR	65
POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	67
RESUMÉ	71
PŘÍLOHY	73

ÚVOD

První impuls k napsání této práce přišel po mém nadšení se pro moderní pojetí zombie a po hledání termínu zombie v české literatuře. Po promluvě s doc. PhDr. Oldřichem Kašparem, CSc. mi bylo jasné, že zde žádné nenajdu, a to především z toho důvodu, že jsem byla vyvedena z omylného zaměňování pojmu zombie a poučena o faktu, že v našem regionu střední Evropy podobné nestvůry označujeme jako revenanty. Vydala jsem se tedy optat se svých spolužáků, zda pojem revenant již někdy slyšeli a co si pod ním představí. Zjistila jsem, že neznalost tohoto pojmu nebyla pouze u mě, ale ani mí spolužáci, širší rodina, přátelé a známí přesně nevěděli, o co se jedná. Proto jsem se rozhodla tento termín oživit a uvést jej na pravou míru.

V první části práce se pokusím charakterizovat revenanta a poukázat na rozdíly mezi ním a dalšími stvořeními, se kterými by mohl být lehce zaměněn. Dále se budu soustředit především na druhy revenantů, které se objevují v pověstech na území České republiky. Budu je rozdělovat do jednotlivých kapitol podle jejich provinění a druhu trestu, kvůli kterému se stali revenanty. Uvedu, v jakých podobách se objevují na určitých místech a v danou hodinu. V některých případech zmíním i možnost jejich vysvobození.

V další části se zaměřím na revenaty, kteří se objevují v české literatuře. Literaturu budu vybírat s ohledem na to, abych co nejvíce ukázala rozdíly ve zpracování a přístupu k revenantům v jednotlivých textech. Protože se postavy revenantů velmi využívají v literatuře pro děti a mládež, také na vybraných dílech ukáži, jak se liší revenant v pohádce lidové a pohádce autorské. Z toho důvodu se také zaměřím na charakteristiku těchto dvou odlišných přístupů. Dále charakterizuji mýtickou a literární postavu a uvedu, čím se od sebe liší. Provedu, tak protože si myslím, že se v literatuře využívají obě, ale každá má jiné atributy.

V následné a závěrečné části nastíním pohled církve na posmrtnou duši a roli bratrstev při úmrtí a pohřbech. Představím podobu umírání a pohřbu, jak si ji v různých obdobích vytvářel každý správný křesťan a lidové zvyky spojené s umíráním a pohřbem. Zmíním, co lidé dělali proto, aby se jejich nebožtík nestal revenantem a popíši způsob, jakým mu jeho trápení usnadňovali.

1 Revenant, zombie nebo strašidlo?

Revenant a zombii jsou v naší kultuře často zaměňováni, proto bychom měli vysvětlit rozdíl mezi těmito naprosto rozdílnými pojmy. Stejně oblíbené se v naší kultuře těší i pojem strašidlo, které, jak si ukážeme, není tak úplně jednoznačný až problematický.

1.1 Zombie

Tento výraz nepochází z naší středoevropské kultury, nýbrž z kultur latinské Ameriky, Karibiku či Oceánie. Je to výsledek obřadu Vúdú, v které byla oběť za pomoci určité drogy uvedena do stavu zdánlivé smrti a následně pomocí rituálu opět přivedena k životu, ale již ne jako plnohodnotný člověk. Tato oběť fungovala automaticky a plnila zadané úkoly bez námitek a zaváhání. Tyto zombie se vyznačují ztrátou paměti a vůle. Zombie byla používána k práci na polích a místo zvířat na plantážích. O těchto případech informovala stanice BBC v roce 1980 a touto problematikou se zabýval etnolog a botanik E. W. Davis, který se s tajnými rituály seznámil na Haity a popsal je ve své knize *Die Toten kamen zurück*.¹ Pojem zombie zažil největší proměnu v roce 1968, kdy George A. Romero natočil svůj filmový debut *Noc ožvlých mrtvol*. Zde se nám tato stvoření představují v úplně jiné souvislosti, než jak byla doposud vnímána. Je pro ně typická plouživá chůze, vydávání neurčitých hrdelních zvuků a živení se lidskými mozky či lidským masem. Důležitý je i proces přeměny člověka v zombie. Zde by se mohlo polemizovat o tom, zda proměna, která probíhá z důvodu nakažení virem nebo kousnutím, může něčím připomínat obřad, který se vykonával k proměně člověka v zombie v původním smyslu. Já tento názor nesdílím a vidím v těchto proměnách dvě naprosto rozdílné věci. Obrat tématu zombie o 180° přetrvává v anglosaské tradici do dneška. Typické znaky zombie se s mírnými obměnami používají do dneška jak v knižní, tak ve filmové produkci.

1. 1. 1 Obřad smrti a obživení

V kulturách, které se nacházejí v oblastech, kde se objevuje i kult vúdú a tedy i zombie, se objevují i tzv. obřady smrti a obživení. Z důvodu podobného geografického výskytu zařazují tuto kapitolu pod kapitolu věnovanou zombie.

Tyto obřady se objevují u kmenů, které praktikují totemismus. Jedná se o iniciační obřady, při nichž se z chlapců na prahu dospělosti stávají muži. Většina kmenů tento obřad vnímá jako proces, během něhož je chlapec pohlčen a následně opět vyvrhnut tajemným tvorem.

¹ NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon magie*. Praha, 1993, s. 334. ISBN 80-237-3612-4.

Při těchto obřadech nesmí být přítomna žádná osoba, která by se přímo neúčastnila iniciace. Proto ženy a děti věří, že zvuk, který při iniciaci slyší, je hlas netvora, jenž požívá chlapce. Tento zvuk je ovšem vydáván tzv. bzučákem.² Součástí obřadů jsou i obřízky, bez kterých se chlapci nemohou zúčastnit obřadu a následně se stát muži.³

Abychom lépe pochopili průběh obřadu, ukážeme si jej na některých příkladech. Kmen Whongi, který se nachází v australském Novém Jižním Walesu, je známý tím, že jsou v něm mladíci iniciováni vyražením svého zubu, načež dostávají jméno, které vyjadřuje přechodové období mezi mladým věkem a věkem muže. Při vyražení zubu se točí bzučákem. Neiniciovaní jej nesmí spatřit. Ženám je zhlédnutí obřadu zakázáno pod trestem smrti. Říká se, že mladíky navštíví mýtická bytost zvaná Thuremlin (běžněji nazývaná Daramulun), která vezme mladíka a zabije jej, někdy i rozřeže, následně mu vyrazí zub. Víra v Thuremlinovu moc je u tohoto kmene prý neotřesitelná.⁴

U kmene Pobřežních Murringů je drama vzkříšení předváděno ve velké divadelní podobě. Muž je zahalen do nitkových vláken ze stromové kůry a leží v hrobě pokryt klacíky a trochou hlíny. V ruce má keřík, který se tváří jako by vyrůstal přímo ze země. Následně jsou přivedeni nováčci a postaveni na jednu stranu hrobu. Vzápětí přichází průvod mužů, kteří jsou také zahaleni do nitkových vláken. Představují skupinu medicinmanů, kteří jdou navštívit k hrobu svého bratra. V čele průvodu jdou dva starci. Malý průvod vzývá zpěvem a tancem Daramuluna a zastavuje se na druhé straně hrobu, než stojí nováčci. Nějaký čas se tančí a zpívá, keřík, který drží muž ležící v hrobě, se začne chvět. Při této skutečnosti začínají muži volat na nováčky: „Podívejte se!“ a poukazují na chvějící se stromek, který se třese stále více, až se prudce rozkýve a padne k zemi. Údajně mrtvý muž ze sebe setřese klacíky a ukazuje ve svých ústech magickou substanci, kterou dostal od samotného Daramuluna. O tomto obřadu známe tolik podrobností z důvodu popisu očitého svědka.⁵

Podstata těchto obřadů spočívá ve vytažení chlapcovy duše a předání této duše totemu. Počítá se s tím, že je mladík při obřadu zabit nebo uvržen do transu, který může divochům

² Jedná se o kus plochého dřeva se zářezy na okrajích, ten je připevněn k volnému konci provázku a otáčením dochází k bzučivému zvuku.

³ FRAZER, James George. *Zlatá ratolest*. Praha, 1977, s. 687.

⁴ Tamtéž s. 686.

⁵ Tamtéž, s. 686–687.

připomínat smrt. Chlapcovo uzdravování se připisuje vlévání nového života z totemu do jeho těla. Podstatou iniciačních obřadů je výměna života či duše mezi totemem a mužem.⁶

1.2 Revenant

Slovo revenant má kořeny už v latinském jazyce odkud přešlo do francouzštiny a přes německé země do střední Evropy. I když se podoba slova mění, význam zůstává ve všech prostorech stejný. Revenant představuje někoho nebo spíše něco, co se navrácí ze záhrobí. Většinou se jedná o duši zemřelého, která se nemůže odpoutat od tlejícího těla a nalézt klid z různých důvodů. Počeštěle se místo slova revenant používá spíše navrátilce. Má definice se opírá o definice jiných. Například Alexandry Navrátilové, která tvrdí: *„Základním předpokladem jejich návratů (revenantství) byla představa o tzv. připoutané duši, která je vázána na nezetlelé tělo. Pohřbený nebožtík vlastně hluboce spí, jestliže je však s něčím nespokojen, jeho duše, která je stále v jistém spojení s tělem, se od něj může odpoutat, vracet se na zem, bloudit, obtěžovat pozůstalé a dokonce jim i ubližovat.“*⁷ Tato definice nám ovšem definuje pouze jeden druh revenanta, a to revenanta umrlce. Existují ještě další druhy. Například revenant fantom neboli duch. Rozličným druhům revenantů se budu věnovat v další kapitole, ale jejich hlavním rozlišovacím znakem bude to, z jakého důvodu jsou revenanty a v jaké podobě se zjevují. Důvody k navrácení mezi živé mohly být různé. Například museli odčinit své nepotrestané špatné skutky. Tento důvod nalézáme hlavně v pověstech o lidech, kteří pocházeli nejčastěji z vyšších společenských vrstev, ale nemuseli být šlechtického stavu. Mohlo se jednat pouze o člověka na vrcholu společenského žebříčku v daném místě (starosta, rychtář). Dalšími důvody mohlo být pomstění své náhlé smrti nebo dokončení činnosti, která nebyla za života dokončena. Proč je to takový problém? Protože pro správného křesťana je velmi důležité mít dokončené jak své církevní náležitosti (vyzpovídání, poslední pomazání) tak své světské záležitosti (právní záležitosti spojené například s dědictvím, urovnání vztahů s rodinou). Důvodem, proč se zemřelý mohl také navrátit je vyvolání jeho duše a neustávající nářek pozůstalých. Častým důvodem je i snaha varovat své příbuzné před nějakým nebezpečím (požár domu). Mrtví se vracejí také v případě, pokud pohřeb či smuteční obřad neproběhl z nějakého důvodu podle zvyklostí.⁸ Musíme si uvědomit, že se pro tradiční společnost jedná o důležitý přechodový rituál mezi životem a smrtí, který patří do života slušného a spořádaného člověka. Pro společnost představovala největší nebezpečí

⁶ FRAZER, James George. *Zlatá ratolest*. Praha, 1977, s. 685.

⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2004. s. 292. ISBN 80-7021-397-3.

⁸ Například utopenec, jehož tělo se nenašlo a nemohlo být řádně pohřbeno.

potencionálních navrátilců sebevrazi, zavraždění, ženy, které zemřely při porodu a mrtvá nepokřtěná novorozeňata. Tyto mrtvý jsou všeobecně pokládáni za původce neštěstí.⁹

1.3 Strašidlo

Pojem strašidlo je poněkud těžké definovat. Tento pojem je v naší kultuře natolik zobecněný, že mu budeme muset najít správné místo a najít svoji definici. Základem pro nás bude definice strašidla od Milana Nakonečného, který tvrdí, že: *„Každý nevysvětlitelný jev (přízračná bytost, kroky, které nemohou být přisouzeny živému chodci, nevysvětlitelné zvuky podobné vytí, nařikání, chechotu, apod.) vyvolává strach nebo zděšení a je pokládán za strašidelný. Za strašidla označujeme tedy takové nadpřirozené jevy, které vyvolávají strach (nevysvětlitelné hřmoty, světélkování, zjevy fantomů, atd.) V užším smyslu bývá za strašidlo označován pouze fantóm, tj. zjev nadpřirozené bytosti, ať už lidské, přízračné (např. „duch“ zemřelé osoby), nebo bytostí astrálních, které na sebe mohou brát různé podoby a pro něž jsou v lidové tradici různá pojmenování (světýlka, skřítki, plivníci, atd.).¹⁰ V této definici, ale tkví problém pro definování revenanta, proto si uvedeme rozdíly mezi strašidly a revenanty v další kapitole.*

⁹ SCHMITT, Jean-Claude. *Revenanti: Živí a mrtví ve středověké společnosti*. 1. vydání. Praha: Argo, 1994. s. 15. ISBN 80-7203-455-3.

¹⁰ NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon magie*. Praha, 1993. s. 267. ISBN 80-237-3612-4.

1.4 Rozdíly mezi pojmy

Jelikož nám jde především o pojem revenanta, budu se věnovat pouze srovnání tohoto pojmu s ostatními.

1.4.1 Zombie vs. Revenant

Pokud se u zombie zaměříme na původní definování pojmu, tak největší rozdíl je v tom, že revenant skutečně prošel stavem smrti. Ne pouze stavem připomínajícím smrt. Jeho funkce je jiná než u zombie. Jak již bylo řečeno, jsou různé důvody, proč se revenant vrací na svět živých. U zombie musí proběhnout určitý rituál, aby vznikla a byla využita ke svému účelu, který je především pracovní. Revenant se svým způsobem i sám rozhoduje, má svoji vůli. U zombie opět nikoliv. Zaměříme-li se na nové vnímání pojmu zombie, již to není tak jednoznačné, ale i přesto zde jsou propastné rozdíly. Změnou je, že zombie již prošla stavem opravdové smrti a řekněme, že do našeho světa nepatří více než původní zombie, ale stále dle mého nemají vlastní vůli. Pohání je pouze skrytá síla hladu. Stále to jsou nemyslicí bytosti.

1.4.2 Strašidlo vs. Revenant

Jak jsem již naznačila výše, bude problém od sebe rozeznat strašidlo a revenanta. Jelikož je revenantů více druhů a jedním z nich je tzv. fantom, který by podle definice Milana Nakonečného patřil mezi strašidla, musíme si stanovit rozdíly mezi těmito pojmy. Fantom se zjevuje v podobách, které jsou z důvodu zobecňování pojmu strašidlo považovány spíše za něj. K rozeznání revenanta fantoma nám může pomoci funkce obou bytostí. Jak jsme se dozvěděli z definice Milana Nakonečného je hlavním účelem strašidla vyvolat strach nebo zděšení. Na rozdíl od revenanta fantoma, který se objevuje v podobách, které bychom označili jako strašidlo, ale jeho hlavním důvodem není nahánění strachu. Důvodem jeho podoby může být trest (ohnivé postavy, krvavé lucerny) nebo starost o rodinné dobro a chránění pokladu (bílá paní).¹¹ V tomto vidím největší rozdíl mezi pojmy.

¹¹ Viz tato práce kapitola 2.4.

2 Rozdělení revenantů dle jejich provinění

V této kapitole budeme pracovat především s pověstmi¹² a popř. mýty¹³, které jsou spojené s revenanty. Pověsti i mýty „vzkvétaly v celém lidmi obydleném světě, ve všech dobách a za všech okolností. Byly živoucí inspirací všeho, co mohlo povstat z činů lidského těla i ducha.“¹⁴ Dále v této kapitole rozdělíme revenanty podle skutků, kvůli kterým jsou nuceni zůstat jednou nohou na zemi a nemůžou nalézt klidu v hrobě.

2.1 Návraty hříšných a provinilých duší

Jedná se o poměrně velkou skupinu zbloudilých duší, které se navrací do světa a většinou jsou odsouzeny k dalšímu škodění, ubližování a strašení lidí. Mnohdy jsou k tomu odsouzeni do vysvobození, které přichází po mnoha letech. Někdy nečekaným způsobem, jindy odsouzený ví, jak se může vysvobodit. Ale ne všichni provinilci dosáhnou kýženého klidu a vysvobození. Jsou známy i příběhy, které nekončí vysvobozením a odsouzení nejspíš straší a děsí okolí dodnes.

Z lidových pověstí známe mnoho případů zjevení, které jsou zapříčiněny různými prohřešky a zločiny. Většinou se jedná o hříchy páchané vrchností na poddaných, chamtivými sedláky, marnivými ženami a další. Jsou to většinou zločiny páchané vědomě z vlastního přičinění, hříchy proti křesťanské víře, porušení etických a právních norem rodinného a společenského života. Pověsti o zjevování se objevují po celém území České republiky a nejvíce jich najdeme v lidových pověstech a bájích. Některé zmínky se objevují i v pohádkách a báchorkách.¹⁵

2.1.1 Neprávi vrchnosti páchané na poddaných

Zvláštní a celkem početnou skupinou hříšníků jsou páni, kteří páchají bezprávi a nespravedlnosti na svých panstvích a především poddaných. Mnohdy se jedná o bezcitné šlechtice nebo správce panství, ale také o hostinské, kteří šidí své zákazníky. Neváhají se pro své dobro spolčit s ďáblem nebo tajemnými silami. Neblahého konce se dočkal Sezima Rašín z Rýzemberka, který udal Albrechta z Valdštejna. Za to dostal od císaře sídlo v Chotěboři. Byl velice krutý ke svým poddaným, nutil je k robotě během svátků a v neděli, takže nemohli na nedělní mše. Během stavby hradu krutě zacházel s dělníky a nakonec jej

¹² Příběh, který má historický podklad a je doplněn o nadpřirozenou bytost.

¹³ Vymyšlený příběh symbolického nebo náboženského charakteru.

¹⁴ CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny. Archetyp v proměnách věků*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, s. 21. ISBN 80-7178-354-4.

¹⁵ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 299. ISBN 80-7021-397-3.

odnesl čert. Jenže klid nenastal ani po jeho smrti a pan Rašín začal ve městě strašit a děsit lidi. O půlnoci se na východní straně zámku objevoval černý kočár s trojspřežím ohnivých vraníků. Rašín seděl na kozlíku v černém oblečení. V kostnatých rukou držel opratě, pobízel koně do cvalu a z prázdných očních důlků mu sršely plameny. Po městě jezdil hodinu a vydával u toho neskutečný hluk. Poté kočár zmizel ve skále u Ďáblova stolku. Místní lidé se jej chtěli zbavit, a tak si na něj jedné noci počkali na cestě, kudy jezdil. Vyzbrojili se různými zbraněmi, nářadím a čekali, až vyjede. Uprostřed stál kněz s monstrancí, ale před kočárem stihl akorát na poslední chvíli uskočit a jezdec jel vesele dál. Ponocný si vzpomněl na jakousi čarodějnici, která bydlela nedaleko, a požádali ji o pomoc. Rašina prý může zneškodnit jen někdo, kdo se nebojí čerta, který byl na Rašina krátký a musí se před tím napít odvaru z černé bezinky.¹⁶ Baba si za radu vzala měšec plný dukátů a následně šel starosta za krajánkem, který bydlel ve mlýně. Krajánek Karlík si počkal na Rašina a dubovým sochozem mu setnul hlavu. Poté se objevil čert, popadl, co z Rašina zbylo, nasedl na spřežení a odjel.¹⁷

Lanškrounský vrchní Jan Riedr nejen že šidil své hosty, ale také se spolčil s ďáblem a na jeho radu nechal zazdít poddaného do základů. Po smrti se houpal na topolech a strašil, vyl jako smečka vlků a děsil lidi. Nakonec jej jakýsi německý zaklínač vlákal do lahve, zavřel a hodil do krkonošského jezírka.

Ve žďárském klášteře pro změnu trápil své poddané správce Ulrich. Po smrti se zjevovat v klášterní kuchyni, jak vymetá kamna, proháněl se v kočáře po městě nebo na koni s bílou telecí hlavou a obrovskými kopyty. Lidé se báli do kláštera chodit. Nakonec vykopali jeho rakev, kat mu setnul hlavu a farář do ní nacpal talíř máku. Poté rakev s tělem znovu pohřbili. Od té doby byl od správce pokoj. Traduje se, že se znovu objeví za tolik let, kolik bylo zrnek máku.

V Jaroměřicích byl pro změnu panský dráb Bešterenec, který byl velice zlý a neurvalý. Poddané bil karabáčem, nutil k polní robotě muže, ženy i velice mladé matky, které si nosily malé děti na pole. Když jedna kojila, tak ji přetáhl karabáčem a ona mu řekla, že pokud to

¹⁶ Černý bez – větve se kladli na hrob jako ochrana těla po smrti. Dále se využíval v boji proti černé magii a ke zlomení zlých kouzel.

¹⁷ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 65-67. ISBN 80-7277-293-7.

zkusí ještě jednou, tak si srazí vaz. Což se následně stalo při jeho pádu z koně. Jeho přízrak pak bloumal městečkem a sloužil jako výstraha ostatním drábům.¹⁸

Výjimku netvořili ani služebníci boží, kteří se nechali ovlivnit světskou mocí. Haberský farář přehlížel bezpráví na nebohé ženě a nechal se podplácet. Po své smrti vylézal z hrobu, odložil svůj hnědý hábit a chodil do hospody hrát karty, aby prohrál peníze, které vymámil na věřících během svého života. Vysvobodil ho voják, který šel kolem a měšec s penězi mu vzal. Muž, který faráře podplácel, byl sedlák Belihar, který neustále posunoval mezník mezi loukou svojí a vdovy Kocánové, až z její nic nezbylo.¹⁹ Přišel si pro něj čert v ten stejný den, co zemřel farář. Od té doby sedlák bloudil po své louce s mezníkem v ruce a nařikal: „Kam ho dám, kam ho jenom dám?“ Náhodou šel okolo voják a řekl mu, ať jej dá tam, kde ho původně vzal a sedláka tím konečně vysvobodil. Byl to stejný voják, který následně vysvobodil i faráře.²⁰

Podobný příběh se odehrál v Podkrkonoší u Staré Paky. Tam se zjevoval ohnivý muž, který také nosil na rameni těžký kámen a na pocestné zoufale volal: „Kam ho mám dát?“ Většina lidí nedokázala na otázku odpovědět a z hrůzy utekla.²¹

V Jihlavě se objevovala postava „Ohnivého Švéda“, jímž byl švédský generál Samuel Oesterling, který se účastnil roku 1647 obléhání a následně tříletého drancování a pustošení města. Tento generál byl velice přísný ke svým podřízeným vojákům, ale také měl zvláštní strach ze skla. V jeho domě nesměly být žádné skleněné předměty. Kdysi dávno, když byl ještě váženým konšelem jednoho švédského města, tak se dopouštěl celé řady potyček a soubojů, byl velice divoký a nezkontrolovatelný. Nakonec musel uprchnout a dát se na vojenskou kariéru. Otec dobrého přítele mu předpověděl vojenské zásluhy, ale také záhubu ze skla.

Při onom českém pobytu v Jihlavě se k němu během jednoho útoku přichomýtl mladý voják, ze kterého se následně vyklubala dívka, kterou zneuctil, a ona ho za to zastřelila skleněnou

¹⁸ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 84-87. ISBN 80-7277-293-7.

¹⁹ Krádež půdy byla mezi venkovskými lidmi považována na svatokrádež a dala by se považovat na samostatnou kategorii prohřešků.

²⁰ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 77-79. ISBN 80-7277-293-7.

²¹ JIRSA, Roman. *Vůz hrůzy, smrti tajemnými místy Českého ráje Podkrkonoší a Krkonoš tiše projíždějící. Strašidelné pověsti Českého ráje, Podkrkonoší a Krkonoš*. 2. vyd. Praha: Volvox Globator, 2002, s. 18. ISBN 80-7207-497-0.

kulkou z pistole. Během zimních nocí bloudí městem jako ohnivý jezdec a ve vodním příkopě, kde byl zabit, nařiká, jako by svoji smrt prožíval znovu.²²

V Rosicích sloužil u hospodáře čeledín Václav 9 let. Naskytla se mu výhodnější služba a on se rozhodl, že odejde. Proto žádal po sedlákovi vyplacení mzdy za celou dobu své služby. Hospodář mu peníze vyplatil, ale za každý rok služby mu strhl jeden zlatý. Václav se nechtěl s hospodářem dohadovat, ale upozornil ho, že o jeho srážce ví a přisoudil mu ji na světlo, až zemře. Nedlouho na to se hospodář utopil podnapilý po cestě z hospody. Ale po smrti jej tížilo svědomí a každou noc se zjevoval Václavovi. Ten si myslel, že je to sen, ale nebyl si tím zcela jistý. Jedné noci se rozhodl, že schválně neusne a počká si, jestli hospodář znovu přijde. Přesně o půlnoci se hospodář objevil a pravil Václavovi: „Milý Václave, nemám pro těch deset zlatých, které jsem ti strhl, ve hrobě pokoje. Prosím Tě, dojdi si k mé ženě, ať ti ty zadržené peníze vyplatí.“ Václav přislíbil, že si pro ně hned druhý den přijde, ale měl obavy, aby mu je hospodářka vyplatila. Na to ho hospodář ujistil, že tam půjde s ním. Druhý den se vypravil do Rosic a hospodářce vše pověděl, ta mu však peníze nechtěla vyplatit. V tom se objevil mrtvý hospodář a smutně na svoji ženu pohlédl. Ta uvěřila Václavovi a dlužné peníze mu vyplatila. Od té doby se přestal mrtvý hospodář zjevovat.²³

V Kostelci u Křížků žila komtesa Klára, která si vůbec nevážila svých poddaných a obyčejných lidí. Pro svoji zábavu a rozptýlení byla ochotna udělat cokoli. Poddaní se jí vyhýbali velkým obloukem, a tak neměla brzy koho týrat. Z dlouhé chvíle chodila do obory střílet zvěř, a když se i ta před ní začala schovávat, neváhala vystřelit na své lovecké psy.

Jednou zabloudila do stinného zákoutí a objevila tam sochu andělíčka-amorka. Dlouho si sochu prohlížela, až získala přesvědčení, že se jí vysmívá. To se jí hluboce dotklo, a tak jej spráskala bičem. V tom na ni andělíček dokonce vyplázl jazyk. To už byla dočista rozčilená a vrhla se na sochu. Znenadání k ní andělíček sám natáhl ruce, a než se komtesa nadála, skončila v jeho útrokách. Zmizela navždy ze světa. Jen andělíčková tvář získala Klářínu zlomyslnou tvář, která se šklebila na každého, kdo prošel kolem.²⁴

²² HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 51-53. ISBN 80-7277-293-7.

²³ BLAŽEK, Antonín. *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. In. *Český lid* 9, 1900, s. 256.

²⁴ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Střední Čechy*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002, s.127-128. ISBN 80-7277-091-8.

2.1.2 Duše provinilé z nedbalosti

Občas se stávalo, že člověk, který vykonával důležitou funkci, ve svém postavení však selhal a díky tomu se snesla pohroma na početnější skupinu lidí či celé město. Tito provinilci nebývali odsouzeni k trestu osobní povahy, ale většinou k vykonávání své práce nebo jiné, prospěšné pro všechny a to většinou doživotně, pokud bylo vysvobození této duše možné, nebylo zpravidla jednoduché.

V Havlíčkově Brodě se zjevoval hlásný Hnát, který při obléhání města usnul, načež protivníci vnikli za hradby a město vydrancovali. Skončil na šibenici a poté bylo jeho tělo shozeno do hradebního příkopu brodskými ženami. Jeho vybělená kostra byla vynesena na věž, kde dostala do ruky zvon a provazy od hodinového stroje. Byl odsouzen k doživotnímu zvonění. Tradovalo se, že se jeho duch zjevuje ve vodním příkopu a prosí za odpuštění a čeká na vysvobození, které údajně spočívalo v tom, že nějaká havlíčkobrodská žena musí vynést z příkopu kámen a hodit jej do Sázavy. Ale kámen byl příliš veliký, takže by jej stěží některá unesla.²⁵

2.1.3 Hamižné, marnivé a jinak hříšné ženy

Nejen muži jsou hříšníci a páchají za svého života nepravostí vůči svému okolí a bližním. V mnoha textech se dovídáme také o ženách, které během svého života zhřešily, a byly proto odsouzeny k neklidnému posmrtnému životu. Většinou se jedná o ženy hamižné, které shromažďují majetek na úkor druhých nebo za přispění temných sil nebo jsou to ženy marnivé, které hledí jen na svoji krásu a pro své vzezření by udělaly cokoliv.

Jistou výjimku tvoří dvorní dáma Helena Antonie, která byla tak krásná, že se o její ruku ucházelo velké množství ctitelů. Ona však měla vyhlídnutého svého milého, kterému se chtěla líbit. Zájem ostatních jí byl nepříjemný a lidé ze zámku Sádek, kde pracovala pro paní Kajetánu, si o ní vykládali, že je marnivá a nikdo z nápadníků jí není dost dobrý. Každý večer se modlila k Bohu, aby ji zbavil její krásy a trápení s nápadníky. Jednoho rána, právě když se měla sejít se svým milým, byly její prosby vyslyšeny. Vzbudila se s dlouhými černými vousy, které jí narostly pod nosem. Nemohla se jich nijak zbavit a milenec, když ji uviděl, tak před ní prchl. Helena ze žalu v noci skočila na nádvoří do studny a utopila se. Každou noc pak bylo slyšet její nářek.²⁶

²⁵ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 44-46. ISBN 80-7277-293-7.

²⁶ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 87-88. ISBN 80-7277-293-7.

V Dobré Vodě u Sázavy žilo nepěkné děvče Tereza. Lidé jí ovšem říkali Zlá Terka, a to nejen díky jejímu vzhledu, ale především proto, že byla opravdu zlá. Škodila lidem, jak jen mohla, byla zlá, zlostná, nevraživá a závistivá. Vlastního bratra vydala vojákům, aby jí připadl statek po rodičích. Myslela si, že tak přiláká na statek a k sobě ženicha. To se ale nestalo. A tak navštívila jednu bylinkářku, kterou požádala, aby jí k bohatství pomohla. Baba jí poradila, aby vypěstovat len, upředla z něj plátno a ušila kytlici, kterou bude nosit. K tomu jí přidala jakási semena, která měla také zasadit se lnem, ale z nich nesměla nic upříst a měla rostlinu přinést bylinkářce. Jenže to Tereza neudělala doslovně a část si nechala, upředla plátno a ušila si z toho košili, kterou oblékla právě ve chvíli, kdy babice byliny vařila a zaříkávala. „*Pomsti se masti, pomsti se všem, jak se jen pomstí tratilen.*”²⁷ *Kdo běhá, zchromne, kdo živ je, mře, do roka, do dne přijď kouzlo mé!*“ Tereza opravdu zbohatla, vše se jí dařilo a nakonec za ní ostatní chodili prosit, ať je zaměstná a pomůže jim. Přesně za rok však zničehonic zemřela. Po smrti se chovala hůře než zaživa. Plašila lidem krávy na pastvě, vypustila ryby z rybníka a všemožně škodila. Byla vídána jen v pověstné košili, a tak jí říkali Režná Terka.²⁸

V Bělé u Luže ležela jedna stařena na smrtelné posteli. Ještě před svojí smrtí se chtěla usmířit s dcerou, se kterou se za života nepohodla, a od té doby se spolu nestýkaly. Stařena poslala pro dceru, ale ta byla na matku stále nahněvaná a ani na pohřeb se nedostavila, natož aby se s ní usmířila ještě před smrtí. Odplata na sebe nenechala dlouho čekat. Každou noc v jedenáct hodin se nad manželskou postelí dcery a jejího muže vznášel černý stín, který je tížil a dusil. Nevěděli, jak si mají od přízraku pomoci, a tak si domů pozvali zpěváky, kteří zpívají smuteční písně na pohřbech. Ty dlouho do noci zpívali v domě manželů. V jedenáct hodin jim však na jejich písně začal někdo odpovídat Amen po každé dozpívané písni. Zpěváci se vyděsili a z domu utekli. Manželé se tedy přízraku nezbavili, a tak dům prodali a odstěhovali se daleko za moře, kde v chudobě brzy zemřeli.²⁹

Jedna mrtvá hříšná žena se zjevovala jakési stařeně, když se modlívala u obrazu Ukřižovaného v hřbitovním kostelíku sv. Martina v Chrástu. Stín mrtvé ke stařeně jednou promluvil a prosil ji, aby se za něj modlila, že nemůže nalézt klid ve své smrti. Zároveň ji upozornila, že se na ni nesmí podívat. Stařena doma vyprávěla, co se jí přihodilo, ale nikdo jí nechtěl uvěřit, a tak poprosila zemřelou, aby jí podala nějaký důkaz. Ta se jí dotkla prsty

²⁷ Jedná se o Lničku smrdutou (*Caraellina foetida* Fr.). Též také smradlavec, hubilen, kazilen. Jedná se o plevel ve lnu.

²⁸ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 112-113. ISBN 80-7277-293-7.

²⁹ BLAŽEK, Antonín. *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. In. *Český lid* 9, 1900, s. 258-259.

na ruce a na tom místě jí seschla kůže. Mrtvá stařenu poprosila, aby dala sloužit tři mše svaté za zemřelou, ale musel je sloužit černovlasý kněz. Když kněz mše sloužil, tak si všiml zvláštního stínu vedle stařeny. Jak mše odsloužil, tak stín zmizel, ale mladý kněz do roka zemřel.³⁰

Jiná mrtvá hříšná žena se zjevovala svojí sestře a žádala ji, aby vykonala pouť na sv. Horu u Nerestic. Ta tuto kajícnou cestu vykonala za její spásu. U každého zastavení se musela vroucně pomodlit. Poté dosáhla duše zemřelé svého posmrtného klidu.³¹

2.1.4 Volání nebožtíků zpátky na pozemský svět

Velice známý je příběh ženy, která nebyla spokojená se svým osudem a nesmířila se se smrtí svého milého či manžela. Nalézáme jej u většiny slovanských národů. Jedná se o dívku, která se stane, díky svému hříchu, obětí mrtvého milence. U nás jej zaznamenal Karel Jaromír Erben ve svém nejznámějším díle Kytice z pověstí národních, konkrétně v baladě Svatební košile.

Jedná se o příběh dívky, která přišla o své rodiče a sourozence. Nakonec přichází i o svého milého, který odešel do ciziny a již se nevrátil. Dívka se vroucně modlí k Panně Marii a vzpomíná na něj. Než odešel, tak jí řekl, aby zasadila len a z něj po roce odloučení upředla nit, druhý rok utkala plátno a ten třetí ušila a vyšila košile. Dívka má již vše hotové, ale milý se stále nevrací. Pronese osudovou větu, kterou se protiví lidskému osudu a za to má být následně potrestána: „*Maria, panno přemocná, ach budiž ty mi pomocna, vrať mi milého z ciziny, květ blaha mého jediný, milého z ciziny mi vrať – aneb život můj náhle zkrat': u něho život jary květ – bez něho však mě mrzí svět. Maria, matko milosti, buď pomocnicí z žalosti!*“³²

Poté se objevuje její milý na zápraží a tluče na okno. Vyzívá dívku, aby jej doprovodila jako jeho nevěsta, dívka se prvně brání, že je příliš pozdě, ale na to jí navrátillec odpovídá:

„*Ho, den je noc, a noc je den – Ve dne mé oči tlačí sen! Dřív než se vzbudí kohouti, musím tě za svou pojmouti.*“³³

³⁰ BLAŽEK, Antonín. *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. In. *Český lid* 9, 1900, s. 259.

³¹ DUBEC, Václav. *Návštěva mrtvých*. In. *Český lid* 22, 1913, s. 383-384.

³² ERBEN, Karel, Jaromír. *Kytice. Z pověstí národních*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957. s. 25.

³³ ERBEN, Karel, Jaromír. *Kytice. Z pověstí národních*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957. s. 27.

Dívka si nevšímá narážek v jeho řeči a odchází s ním do noci. Cestou ji přinutí odhodit modlitební knížku, růženec a křížek na krku po matce.³⁴ Jejich cesta končí na hřbitově s kostelem, kde se dívka dovídá, že je to mládencův hrad a řada křížů sad. Dívce se podaří utéci do márnice, kde je však umrlec. Mrtvý milý jej vyzývá, aby mu otevřel a on si mohl dívku vzít. Díky modlitbám dívka zažene mrtvého znovu ke spánku. Nakonec dívka prosí Pannu Marii za odpuštění, že zhřešila. Dívku vysvobodí kohoutí zakokrhání, které přichází s východem slunce.³⁵

Podobný příběh se stal v Bítovanech, kde zemřel sedlák a jeho žena se nemohla s jeho smrtí smířit. Statek sousedil s hřbitovem a žena stále hleděla k hřbitovu a volala mrtvého zpět. Jednoho dne, když opět nařikala a prosila o jeho návrat, se otevřely dveře a mrtvý sedlák se v nich objevil. Promluvil k ženě: „*Ach, kdybys věděla, jak zlá je ta cesta zpáteční a jak hrozná útrapy mi svým rouhavým a pošetilým nářkem působíš, jistě bys ustala v marné volání mne na tento svět. Zanech tedy toho a raději se modli za spásu mojí duše.*“³⁶

Mrtví se také navraceli nejen kvůli volání živých, kteří se nechtěli smířit s jejich smrtí, ale ono volání mohlo být zapříčiněno tím, že někomu slíbili, že se po smrti vrátí a cosi vykonají nebo vyřídí. Stalo se tak v Bojšicích na Milovicku, kde si dva muži slíbili, že až jeden z nich zemře, tak tomu druhému přijde říct, co je po smrti. Jeden zemřel dříve a v noci po pohřbu navštíví svého přítele. Jeho návrat je pro něj velice nepříjemný a stejně kamarádovi nemůže říci, co se s ním po smrti stalo. Svého slibu zpětně velice lituje.³⁷

2.1.5 Nepoctiví hospodští a jiní živnostníci

Velice častým jevem bývá, že hospodský nebo hostinský šidí své zákazníky a štamgasty a za to je po smrti odsouzen k strašení nebo věčnému obsluhování dalších umrlců ve své hospodě. S jedním takovým případem jsme se již setkali u lanškrounského Jana Riedla, který se ještě spolčil s ďáblem.³⁸

Stejný příběh se odehrál v hospodě Kamenný přívoz, kde měli v úterý zavírací den, protože se tu každou úterní noc scházeli umrlci z místního hřbitova. Popíjeli pivo a hráli karty. „*V úterý den zavírací. Umrlci na rekreaci. Pijou pivo, karban vzývají. O rakev si nos utírají.*“³⁹

³⁴ Symboly křesťanské víry a podle náboženské tradice jsou tyto tři věci chápány jako ochranné amulety.

³⁵ ERBEN, Karel, Jaromír. *Kytice. Z pověstí národních*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957. s. 24-35.

³⁶ BLAŽEK, Antonín. *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. In. *Český lid* 9, 1900, s. 256.

³⁷ DUBEC, Václav. *Návštěva mrtvých*. In. *Český lid* 22, 1913, s. 383-384.

³⁸ Viz tato práce kapitola 2.1.1.

³⁹ WERICH, Jan. *Fimfárum*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2006. s. 28. ISBN 80-00-01612-5.

Obsluhovat je musel za trest zemřelý místní hospodský, který za svého života dával špatnou míru na pivo, fackoval učedníky a s falešnými hráči, kteří tu v noci hrají karty, se dělil o zisk. Vysvobodil ho Franta Nebojsa, který mu dal tři facky, které mu chyběly do správné výchovy.⁴⁰

V Krkonoších leží Myštěves, která je obklopena rozsáhlými lesy. Uprostřed jednoho z nich stával kdysi starý hrad nebo spíše tvrz. Po jejím zániku si jeden panský kočí postavil na stejném místě hospodu. Pán ho propustil, protože si hleděl více žen než své služby. Jenže ani v hospodě se jeho přístup nezměnil a brzy propil více, než prodal. Spřáhl se s loupežníky a ti si z jeho hospody udělali skladiště naloupených věcí. Nakonec se ze sklepení hospody stalo pohřebiště zabitých a oloupených nebožáků. Ti se každé noci zjevovali a děsili hostinského. Znenadání se země pod hospodou otevřela a hospoda zmizela i s loupežníky a hostinským. Jáma se zaplnila vodou a ze země byl slyšet zvláštní křik a sténání. Časem začalo na tragickém místě strašit. Přesně v poledne se zde zjevují bílé postavy a vydávají zvláštní děsivé zvuky. Nejspíš to jsou duše zemřelých loupežníků a hostinského, který jim se zločiny pomáhal a ještě jim poskytoval útočiště.⁴¹

Šidit své zákazníky se nestyděli jenom hospodští. V Luži měl malý krámeček řezník, který šidil zákazníky tím, že jim dával menší váhu na maso. Po své smrti nenašel ve svém hrobě pokoj. Každou noc odcházel ze hřbitova do svého krámků a tam sekal do špalku, tak jak to dělával zaživa. To velice děsilo obyvatele městečka, ale nevěděli, jak se ho mají zbavit. Nakonec se odhodlal Stárek z nedalekého mlýna řezníka zahnat. Vzal si svěcenou vodu a posvěcenou křidu a vydal se navečer na hřbitov. V jedenáct hodin se otevřel hrob, řezník z něj vylezl ven a vydal se opět do svého krámků. Ale ještě před tím si vysvlékl košili a nechal ji ležet na hrobě. Stárek košili sebral a čekal, až se mrtvý řezník vrátí ze své noční obchůzky. Když se řezník vrátil a zjistil, že mu stárek košili sebral, tak se za ním vydal do zvonice, kde se stárek schoval. Lezl za ním nahoru ke zvonu, ale stárek celou dobu kropil vše kolem sebe svěcenou vodou. Když Stárek vylezl až nahoru, tak udeřil do zvonu, nebožtík spadl dolů a tam zůstal ležet bez pohnutí. Ráno jej znovu pochovali do hrobu a od té doby byl od něj pokoj.⁴²

⁴⁰ Tamtéž, s. 22-37.

⁴¹ JIRSA, Roman. *Vůz hrůzy, smrti tajemnými místy Českého ráje Podkrkonoší a Krkonoš tiše projíždějící. Strašidelné pověsti Českého ráje, Podkrkonoší a Krkonoš*. 2. vyd. Praha: Volvox Globator, 2002, s. 76-79. ISBN 80-7207-497-0.

⁴² BLAŽEK, Antonín. *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. In. *Český lid* 9, 1900, s. 257-258.

2.1.6 Provinilci, kteří se proměňují v různé hrůzostrašné věci či příšery

Duše některých provinilců se po smrti zjevují jako různé hrůzostrašné předměty nebo příšery. Často to bývají ohnivé sudy, ohnivé postavy, rozsvícené nebo krvavé lucerny, které nese bílá nebo černá ruka. Stávají se z nich různé přírodní postavy nebo duchové. Z provinilých se také mohou stávat předměty živé i neživé – kameny, skály, stromy, větry a další.⁴³

Na Moravě se často objevovaly slibky, víly a rusalky – převtělené duše zemřelých nevěst, které byly nevěrné nebo je jejich milenci opustili. Hejkalové byli zase duše nepoctivých myslivců, kteří kradli dřevo v panských lesích. Museli po smrti tyto lesy hlídat, dokud je někdo nevystřídal nebo jiní nevzali tolik, co oni za svého života.⁴⁴

Velkou skupinu tvořili ohniví nebo žhaví muži. Někteří lidem pomáhali a vyváděli je z lesů, když v nich během noci zabloudili. Jiní naopak škodili a sváděli pocestné z cesty do bažin. S jedním takovým jsme se již setkali v podobě hříšného sedláka, který zaživa přesazoval patník svých polí.⁴⁵ Příběhy o ohnivých mužích se objevují často v Podkrkonoší. Kolem lesa u Chlumu u Nového Bydžova, mezi Žlunicemi a Kozojedy na Jičínsku dokonce běhala celá hejna.⁴⁶ Na Chrudimsku se tradovalo, že to byli koňští handlíři, kteří za svého života hodně nadávali a kleli. Jinde to byl mlynář, který máčel obilí a tím poškozoval chudé lidi.⁴⁷

Na Pardubicku se dokonce podařilo ohnivého muže z jeho posmrtného trápení vysvobodit. Když jej sedlák v noci potkal v lese, tak na něj promluvil a řekl mu: „*Pán Bůh Tě pozdrav!*“ Na to ohnivý muž odpověděl: „*Na to jsem čekal sto let!*“ a nadobro zmizel.⁴⁸

Na Horácku byl známý ohnivý sud, který se v Novém Městě zasloužil o dobré pivo. Ohnivý sud se v noci koulel městem, různě syčel, hýkal a vykřikoval: „*Více chmele, více sladu!*“ Jednou jej takhle potkal farář a hned spěchal do pivovaru za sládkem, aby ho upozornil,

⁴³ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 300. ISBN 80-7021-397-3.

⁴⁴ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 300–301. ISBN 80-7021-397-3.

⁴⁵ Viz, tato práce kapitola 2.1.1.

⁴⁶ JIRSA, Roman. *Vůz hrůzy, smrti tajemnými místy Českého ráje Podkrkonoší a Krkonoš tiše projíždějící. Strašidelné pověsti Českého ráje, Podkrkonoší a Krkonoš*. 2. vyd. Praha: Volvox Globator, 2002, s. 18. ISBN 80-7207-497-0.

⁴⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 302. ISBN 80-7021-397-3.

⁴⁸ ROSŮLEK, František. *Pověry z Pardubska. O muži ohnivém a světýlkách*. In. *Český lid 4*, 1895, s. 394-396.

že jestli nezačne vařit poctivé pivo, tak to s ním špatně dopadne. Od té doby se ohnivý sud neukázal.⁴⁹

Dalším zvláštním úkazem byla krvavá lucerna, která se objevovala také na Horácku. V lesích tam řádil pytlák Brázda, který kladl různé pasti a oka, ale časem se mu zachtělo bílého desateráka, který byl chloubou panských lesů. Počkal si na něj v noci v lese, a když jelen vyšel na mýtinu, neváhal a vystřelil. Jelena v tom okamžiku zahalila mlha jako pavučina, a když pytlák doběhl na místo, tak po něm nenašel ani památky. Pytlák se vyděsil, protože k tomu zaslechl i hlas, který mu našeptával, že to byl poslední hrozný čin, kterého se dopustil a bude za něj pykat. Pytlák začal poplašeně kolem sebe a nad sebe střílet. V tom na něj začaly z nebe padat kapky krve a Brázda se proměnil v krvavou lucernu, která od té doby mýtinu osvětluje.⁵⁰

Duše zemřelých se mohly převtělit třeba do kamene. Nejspíše se tak stalo v Jezdovicích u Třeště. Mladík byl odveden na sedmiletou vojnu a jeho dívka mu slíbila svoji věrnost, ale bohužel ji nedodržela. Když se mládenec vracel z vojny domů, tak na cestě do vesnice potkal svatební průvod a v něm svoji milou, jako nevěstu. To jej velice nahněvalo, a tak ji zastřelil. Na místě tragédie se objevil veliký kámen, a na něm květ růže, jako symbol nevěsty. Po čase se místní sedlák rozhodl, že tento kámen použije na stavbu nové pece, ale když v ní poprvé zatopil, kámen začal kvílet a naříkat, že to bylo slyšet po celé vesnici. Tak jej raději vrátil na původní místo.⁵¹

Velkou hrůzu lidem naháněli upíři neboli vampíři. V našich zemích řádili od středověku a podle pověstí dokázali napáchat velké škody. Na pohřebištích u starých Slovanů se můžeme setkat se zajímavým zvykem. Některé hroby bývaly zavaleny těžkými kameny. Kámen mnohdy ležel přímo na nebožtíkově hrudníku a vmačkával kostru do hlíny. Tímto způsobem se lidé snažili zabránit vstávání upírů z hrobů.⁵²

Upířský příběh známe z Turnova, kde se po pohřbu zámožného měšťana Štěpána Hubnera začaly dít prazvláštní věci. Když se v noci obyvatelé města vraceli z hospody, tak se stávalo, že mnohdy některý nedošel domů a ráno jej našli ležet mrtvého na ulici. Jindy to byl třeba

⁴⁹ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 103-104. ISBN 80-7277-293-7.

⁵⁰ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005, s. 104–105. ISBN 80-7277-293-7.

⁵¹ Tamtéž, s. 109.

⁵² JIRSA, Roman. *Vůz hrůzy, smrti tajemnými místy Českého ráje Podkrkonoší a Krkonoš tiše projíždějící. Strašidelné pověsti Českého ráje, Podkrkonoší a Krkonoš*. 2. vyd. Praha: Volvox Globator, 2002, s. 74. ISBN 80-7207-497-0.

žebrák nebo děvečka. Všichni měli doširoka otevřená ústa, která působila jako ohromná černá jáma. Obyvatelé města měli velký strach a netušili, co se děje. Až jednoho večera se připotácel domů řezník polomrtvý strachy. Padl na postel a začal vyprávět, že jej po cestě domů z městské rady kdosi objal zezadu ohromnou silou. Když se otočil, tak spatřil Hubnera, který měl obličej bílý jako křídlo. V tom se řezník vzpamatoval, mrtvému se vyškubl a utekl domů. Událost se roznesla po celém městě, někteří žádali exhumaci, ale většině se do toho nechtělo, protože Hubner býval váženým občanem města a nikomu nic špatného za svého života neprovedl.

Jenže mrtvých a vyděšených stále přibývalo, takže bylo nakonec přistoupeno k exhumaci. Jaké bylo zděšení, když kat vyrval z těla mrtvého docela čerstvé srdce a po setnutí hlavy z rány začala stříkat krev na všechny strany. Nakonec kat vhodil všechny ostatky zemřelého na hranici a tu zapálil. Tím upírovo řádění přestalo. Nicméně občané ještě dlouho spekulovali nad tím, co Hubner za svého života provedl, že byl takto potrestán. Na nic však nepřišli.⁵³

⁵³ JIRSA, Roman. *Vůz hrůzy, smrti tajemnými místy Českého ráje Podkrkonoší a Krkonoš tiše projíždějící. Strašidelné pověsti Českého ráje, Podkrkonoší a Krkonoš*. 2. vyd. Praha: Volvox Globator, 2002, s. 74–75. ISBN 80-7207-497-0.

2.2. Zjevování mrtvých při příležitosti různých svátků nebo na určitých místech

V literatuře se setkáváme s případy, kdy se mrtví zjevují ne z důvodu, který se váže přímo na jejich osobu, ale jde o zjevování u příležitosti různých svátků nebo na určitých místech. Nejčastěji se jedná o dny spojené s náboženskou tradicí, ať už se jedná o náboženství křesťanské nebo třeba židovské. Křesťanská tradice považuje za významné dny Velký pátek, svatojakubskou noc, Dušičky⁵⁴ nebo Vánoce. V židovské tradici se setkáváme se zjevováním mrtvých u příležitosti židovského masopustu, zvaného purim. Místem, které se stává nejčastějším pro reje mrtvých, je hřbitov.

Lidé si také často odnáší ze hřbitova různé „suvenýry“, o kterých se traduje, že mají kouzelnou moc. Ale pokud se něco sebere přímo mrtvým, tak za to většinou draze zaplatí, mnohdy vlastním životem.

Hřbitov byl od nepaměti místem tajemným, hrůzným a záhadným, které vyvolávalo v lidech nepříjemné pocity. Lidé se mu po setmění vyhýbali obloukem a ti, kteří se hřbitova nebáli, byli označováni za spřízněné s temnými silami. Lidé totiž věřili, že duše zemřelých žijí na hřbitovech a zde se chovají stejně jako zaživa – hádají se, konají bohoslužby, oddávají se nepravostem.⁵⁵ Také se tradovalo, že poslední zemřelý, který byl na hřbitově pochovaný, musí držet každou noc stráž a hřbitov chránit dokud ho nevystřídá nově pochovaný nebožtík. Zmiňuje se o tom Karel Hynek Mácha ve své slavné básni *Máj*. „*Jest mezi prostým lidem pověra, že poslední na jistý hřbitov pohřbený přes noc na stráži toho hřbitova státi musí, a to sice každou noc, po celý ten čas, až opět jiný zde pohřben bývá, který pak na jeho místo nastoupí. Takže žádný hřbitov nikdy bez strážce není, a že tím způsobem na hřbitově malé osady mrtvý po kolik třeba let na stráži stojí.*“⁵⁶

Tuto skutečnost máme také dochovanou z Jihlavy, kde se na hřbitově každou noc zjevoval kostlivec s velkým černým kloboukem na hlavě. Lidé se báli v noci chodit okolo. Až se jedna nebojácná dívka, jménem Anna, odvážila na hřbitov, a když se jí kostlivec zjevil, tak mu klobouk sebrala. Přesně o půlnoci jí však kostlivec tloukl na dveře a žádal, aby mu klobouk druhý den vrátila, nebo se jí povede zle. Děvče hned ráno pospíchalo za farářem, který slíbil, že půjde v noci na hřbitov s ní. Tam vysvětil kruh země, do kterého si dívka stoupla a z něj

⁵⁴ Památka zesnulých – 2. listopadu.

⁵⁵ NAHODIL, Otakar. ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1959, s. 96.

⁵⁶ MÁCHA, Karel, Hynek. *Máj*. In. *To nejlepší z poezie 19. století*. 2. vyd. Praha: Levné knihy KMa, 2005, s. 76. ISBN 80-7309-280-8.

podala kostlivci klobouk. Jenže z vysvěceného kruhu vystrčila ruku po loket, aby mohla podat klobouk a právě ta část ruky jí celá zčernala.⁵⁷

Podobná příhoda se traduje i ve Vlčnově, kde se jeden mládenec chlubil v hospodě, že nemá strach jít v noci na hřbitov, a aby to dokázal, tak se tam vypravil. Došel na hřbitov, vyšplhal do zvonice a na důkaz, že tam opravdu je, třikrát udeřil do zvonu. Když pak odcházel, tak se mu postavil do cesty duch s bílou čepicí na hlavě. Mládenec mu ji sebral a odešel pryč. Přihnal se zpět do hospody a tam vše vyprávěl. Ostatní se zhrozili a nechtěli se ukradené čepice ani dotknout. Mládenec odešel domů a čepici pohodil za okno. Od té doby každou noc za oknem postával umrlec a žádal, aby mu byla čepice navrácena, ale musel mu ji přinést zpět na hřbitov. Mládenec se tedy v noci na hřbitov vypravil a čepici duchovi vrátil. Ten ho na oplátku roztrhal na kusy.⁵⁸

Podobně se jakýsi mladík bez svého přičinění dostal k zubu z mrtvoly a zesnulý jej pak chodil každou noc strašit. Když se provinilec přiznal, že mladíkovi z žertu dal do kapsy tento zub, tak se mladík rozhodl zub na hřbitov vrátit. Hned, jak tak učinil, přestal ho duch navštěvovat a jelikož mu jej sám nevzal, tak ho nepotrestal.⁵⁹

Podle židovské tradice při příležitosti masopustu mrtví tančí na náhrobních kamenech a jejich vyrušení může způsobit i smrt dané osobě. Podobná událost se stala údajně v Třebíči, kde při příležitosti tohoto svátku se jeden židovský mládenec chlubil, že půjde na hřbitov a mrtvé zažene do hrobů. Vypravil se rovnou k hrobu rabína a chtěl do něj zarazit kůl a tím mrtvé přinutit, aby s rejdy skončili. Když k hrobu došel a kůl zabodnul, tak jej mrtví začali stahovat do nitra hrobu. V tu chvíli rozepjal nad chlapcem křídla Anděl smrti, a ten padl mrtvý k rabínovu náhrobku. Musel být pochován u zdi hřbitova mezi prokleté a hříšníky.⁶⁰

Dívka Hana šla na Velký pátek⁶¹ k řece Svatce s prádlem. Chodívala ke skále, ve které se najednou objevil otvor. Hana vstoupila do tajemné jeskyně a u vchodu jí zastoupil cestu tajemný rytíř, který se jí zeptal, co má na světě nejraději. Dívka odpověděla, že tanec. Poté ji rytíř odvedl do krásného sálu a vyzval ji k tanci. Tanečníci se střídali a dívka byla šťastná. Ani nevěděla, jak dlouho tančí, ale znenadání k ní přistoupil onen rytíř a řekl jí, že bude svítat

⁵⁷ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. Praha: Libri, 2005, s. 90-92. ISBN 80-7277-293-7.

⁵⁸ BLAŽEK, Antonín. *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. In. *Český lid 9*, 1900, s. 256-257.

⁵⁹ Tamtéž, s. 257.

⁶⁰ HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. Praha: Libri, 2005, s. 58-60. ISBN 80-7277-293-7.

⁶¹ Traduje se, že se na Velký pátek otevírají skály a vydávají své poklady.

a skála se zavře. Vyprovodil ji ke vchodu a podaroval ji měšcem dukátů. Dívka vyšla ven a vrátila se zpět do vesnice. Byla velice překvapená, když nikoho nepoznala a ani nikdo ji. Její tanec trval 100 let. Podle některých se dobelhala do statku a tam únavou zemřela, podle jiných si našla ženicha a za utržené peníze si koupila statek, ve kterém udělali hospodu, kde Hana do smrti tančila.⁶²

O půlnoci před Dušičkami a u příležitosti jiných významných svátků se všichni zemřelí z daného místa shromažďují v kostele. Každý zasedne tam, kde za života sedával, a konají pobožnosti.⁶³

Podobné pověsti se vypráví i o urozených lidech. Některé pochází z jižních Čech a hlavními aktéry jsou samotní Rožmberci.

Součástí vyšebrodského kláštera je podzemní hrobka, místo posledního odpočinku většiny Rožmberků. Jeden vyšebrodský řeholník kdysi vyprávěl, že těla zesnulých nejsou uložena v rakvích, ale že sedí na drahocenných křeslech v pořadí své vlády. Vždy jedenkrát za rok jejich těla ožívají, a to o půlnoci ze svátku Všech svatých na Dušičky. Postupně jeden po druhém povstanou a odcházejí do chrámu. Poslední vstupuje do chrámu pan Petr Vok z Rožmberka, všichni se posadí do lavic a začnou se modlit. V chrámu se vždy rozsvítí znenadání všechny svíce a jeden z dávných opatů kláštera předstoupí před oltář a začne sloužit výroční mši. Pokaždé je to jiný kněz. Bohoslužbu doprovází také zpěv chorálu: „*Žezlo, meč i drahé brnění, jsou již pohřbeny v moci času. V mém však srdci blahém cítění, zříme čest svou navždy v slunci jas.*“⁶⁴ Po skončení slavnostní mše povstane jako první pan Petr Vok a všichni postupně odcházejí zpět do hrobky. Zde si až do ranního svítání vyprávějí příběhy za svého života a přemýšlí, jestli už nastala chvíle, kdy by měli zasáhnout do událostí na zemi. Mimo jiné se také totiž traduje, že Rožmberci společně s blanickým vojskem vytáhnou do boje proti nepřítelům České země.⁶⁵

⁶² HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. Praha: Libri, 2005, s. 79-80. ISBN 80-7277-293-7

⁶³ NAHODIL, Otakar. ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1959, s. 61.

⁶⁴ RAMEŠ, Václav. *Kapsář jihočeských pověstí I. Děje pánů z Růže*. 1. vyd. České Budějovice: Veduta, 2004, s. 124. ISBN 80-86829-01-4.

⁶⁵ Tamtéž, s. 121-126.

2.3. Zjevování mrtvých zapříčiněné temnými silami

Někteří lidé nejsou se svým pozemským životem spokojeni, nestačí jim, co mají a chtěli by mnohem více. Nebo chtějí větší moc a mnohdy touží po nadpřirozených schopnostech, díky kterým si mohou dopřát všeho do sytosti a ještě ovládat ostatní kolem sebe. A když to nejde přirozenou cestou, tak se neváhají spřáhnout s temnými silami, čertem nebo samotným Luciferem. Za to jsou mnohdy po smrti potrestáni a nedosáhnou kýženého klidu.

V Nahořanech býval pánem Šmádlo Kounic z Rittersteina. Panský stav mu nestačil, toužil se stát někým větším, nejlivnějším, téměř nadčlověkem. Spolčil se s temnými silami a začal čarovat. Všechny trápil svými čarodějnými kouzly a měl z toho ohromnou radost. Jeho odchod z pozemského světa byl velice prapodivný. Během bouřlivé noci zastavil před nahořanským panstvím velký černý kočár, ohromný jak celá chalupa. Vystoupily z něj tři temné postavy a došly si do dvora pro Šmádla. Odjel s podivnými postavami a od té doby o něm nikdo nevěděl.

V okolních lesích se v noci zatoulal kořenář Matýsek, a když se začalo schylovat k bouři, tak zaklepal na dveře chalupy, které se před ním znenadání objevila. Otevřela mu divná stařena, která jej nechtěla vpustit dovnitř. Nakonec ji přesvědčil, ale upozornila jej, že se musí schovat za pec a ani nedutat. Za chvíli přišly tři zvláštní postavy, které se pohybovaly velice neslyšně a sálal z nich hnilobný puch. Matýska za pecí objevily a jen proto, že pocházeli ze stejné vsi, nechal Šmádlo Matýska odejít. Před dveřmi chalupy nařídil Šmádlo Matýskovi, aby se ho chytil kolem krku a začal s ním utíkat. Po chvíli zjistil, že letí nad zemí a ze vši té hrůzy, co ho potkala, omdlel. Ráno se probudil na dvoře své chalupy. Měl pocit, že to byl snad sen, ale vedle sebe našel pytel s kořením, který v chalupě zapomněl.⁶⁶

Další příběh, který je poznamenán temnými silami, je zaznamenán v pohádce *Spravedlivý Bohumil* od Boženy Němcové.

Král a královna si velice přáli mítí potomka, ale nedařilo se jim. Z rozhořčení král pronesl: „*Když nemám dítě z vůle boha, ať je mám z vůle čerta!*“ To ovšem netušil, jaké chyby se dopustil. Za krátký čas královna porodila dceru, které začali říkat Lidumila. Bylo to krásné děvče, až nadpozemsky krásné, milé, hodné a velice chytré. Když jí bylo sedmnáct let, tak se povídalo, že je to nejkrásnější dívka v celém království. Rodiče začali pomýšlet na její

⁶⁶ JIRSA, Roman. *Vůz hrůzy, smrti tajemnými místy Českého ráje Podkrkonoší a Krkonoš tiše projíždějící. Strašidelné pověsti Českého ráje, Podkrkonoší a Krkonoš*. 2. vyd. Praha: Volvox Globator, 2002, s. 135-139. ISBN 80-7207-497-0.

vdavky, ale ona o žádného mládence nikdy neprojevila sebemenší zájem. Pěkného slunečného dne seděla s rodiči u stolu celá smutná. Matka se jí zeptala, co se děje a ona pronesla: „*Ach, drahá matičko, já nevím, proč je mi tak teskno, jako bych se s vámi rozloučit musela.*“ A jak to dořekla, tak na uhel zčernala a padla na zem zcela mrtvá. S velkou bolestí v srdci jí rodiče pochovali do rakve a uložili do kostelní hrobky. Každou noc musel u její rakve stát na stráži jeden voják. Ale mezi jedenáctou a dvanáctou hodinou se uvnitř začaly dít zvláštní věci a vojáka vždy našli v hrobce na kusy roztrhaného. Nikomu se tedy nechtělo na stráži stát, ale museli se podvolit vůli králově.

Nakonec došla řada na Bohumila, který se zalekl a chtěl z království utéct. Po cestě potkal starce, který mu poradil, aby se pokropil svěcenou vodou, udělal ručnicí kolo a v něm zůstal stát. Také mu vysvětlil, že vojáky trhá na kusy zemřelá princezna Lidmila, která je posedlá zlým duchem za otcovu vinu a čeká na vysvobození. Nesměl o tom, co uvidí nic říct a druhý den přijít znovu za starcem.

Voják učinil, jak mu stařec poradil a opravdu z rakve vyskočila princezna, chtěla se hned na vojáka vrhnout, ale kolo překročit nemohla. V zuřivosti začala odhazovat víka ostatních rakví a umrlce z nich vyhánět. Ve dvanáct skočila do své rakve, víko se zavřelo a byl klid.

Všichni byli překvapeni, že Bohumil přežil a žádali od něj vysvětlení, ale ani samotný král z něj nic nedostal. Voják se odebral znovu za starcem. Ten mu řekl, aby další noc udělal to samé a zase za ním přišel. A ještě jej upozornil, že se budou dít ještě horší věci. Což měl pravdu. Tentokrát litaly po hrobce různé příšery, netopýři a sovy a princezna byla rozčílená doběla, že se k němu zase nemůže dostat.

Bohumil opět přežil a zase se vydal za starcem. Ten mu řekl, že si za svoji radu žádá půlku toho, co dostane Bohumil za vysvobození princezny. Bohumil mu odměnu přislíbil a vyslechl poslední radu. Až princezna vyskočí z rakve, musí si do ní lehnout, udělat nad sebou kolo a za žádnou cenu ji tam nesmí pustit. Stalo se přesně tak, jak stařec pověděl. Princezna žadonila a prosila, aby ji Bohumil pustil zpět, ale ten se nedal obměkčit. Slibovala mu zlato, stříbro, drahé kameny, ale marně. Najednou začaly kolem něj tančit všemožné mrtvolky. Bohumil zavřel oči a začal se modlit. O půlnoci vše skončilo, a když mladík otevřel oči, tak viděl, jak princezna klečí u rakve a modlí se. Za odměnu dostal Bohumil princeznu za ženu

společně s královským trůnem. A stařec jej o jeho odměnu po nemilé zkoušce nepřipravil, ale popřál jim mnoho štěstí, protože Bohumil vládl moudře a spravedlivě.⁶⁷

S temnými silami se za svého života spolčil hejtman Vejrych z Jilemnice. Bylo to v době třicetileté války, kdy celou českou zemi, ale také celou Evropu sužoval hlad a hrůzy spojené s válkou. Vejrych uměl vyčarovat roty vojáků, a tím zahnat selské rebelie, létal povětřím, a tak žádný sedlák nikdy nevěděl, kdy přiletí na kontrolu. Přikázal svému náradí a strojům, aby obdělávaly půdu samy. Celkově svým chováním děsil všechny kolem sebe, hlavně své poddané. Když pocítil, že se blíží jeho konec, tak se snažil vše zlé napravit, ale nepovedlo se mu to. Po své smrti, v létě roku 1661, uložili jeho rakev do chladného sklepa, a jak bylo zvykem, každou noc u něj někdo seděl na stráž. První noc padla volba na mladou děvečku. Kolem půlnoci na chvíli usnul, ale když se probudila, tak zjistila, že rakev je prázdná. Hrůzou zaječela a utekla. Ráno se šli ostatní podívat, co se stalo, ale Vejrych už byl zase v rakvi. Tak to šlo každou noc, až do jeho pohřbu.

Jenže ani pohřeb se neobešel bez hrůzných divů. Pohřeb doprovázel veliký liják, takže se většina smutečních hostí rozutekla. Zůstali jen ti, kteří museli. Když popadli rakev, že ji ponosou, zjistili, že je velice lehká. Když otevřeli její víko, našli v ní jen useknutý koňský ohon. Za sebou uslyšeli zlostný smích. Poté co se ohlédli, spatřili Vejrycha, jak sedí na střeše svého dvorce a směje se. Vtom zjevení zmizelo, rakev ztěžkla a mrtvý byl v ní. Honem s ní doběhli na hřbitov a ve velkém spěchu jej pochovali a hrob zaházeli hlínou.

Ale ani po pohřbu vše neskončilo. Po Jilemnici se začaly prohánět černé kočáry, tažené černými koňmi. Na kozlíku seděl kočí v černé livreji. Někdy bylo vozů dvanáct, jindy jezdil jen jeden. Časem se místní hrůzostrašného přízraku zbavili. Někteří tvrdí, že jej jakási kořenářka zaklela do podoby černého kocoura a v pytli odnesla vysoko do hor. Pravděpodobnější se zdá, že magické síly ztratily svoji moc a pustily hejtmana do světa mrtvých.⁶⁸

⁶⁷ NĚMCOVÁ, Božena. *Z pohádky do pohádky. Princezna se zlatou hvězdou na čele*. 4. vyd. Praha: Albatros, 1982, s. 170-179. ISBN 13-744-82.

⁶⁸ JIRSA, Roman. *Vůz hrůzy, smrti tajemnými místy Českého ráje Podkrkonoší a Krkonoš tiše projíždějící. Strašidelné pověsti Českého ráje, Podkrkonoší a Krkonoš*. 2. vyd. Praha: Volvox Globator, 2002, s. 124-128. ISBN 80-7207-497-0.

2.4. Bílé a černé paní

Krajů a míst, kde mají pověst o bílé paní, je velké množství. Popravdě můžeme říci, že se s ní setkáme na mnoha hradech či zámcích. Dokonce i některé měšťanské domy jsou domovem těchto zjevení.

Velice často se zjevuje na hradech rožmberských a jindřichohradeckých pánů. Tyto dva rody vlastnily zámky v Krumlově, Jindřichově Hradci, Třeboni, na Hluboké, v Bechyni, v Telči a jinde. Neznáme ji pouze z jižních Čech, ale také z hradů ve Střílkách, na Pernštejně, v Kloboukách u Brna, na Karlštejně nebo ze zámku ve Smiřicích.⁶⁹

Tradice bílé paní je velice prastará a v českých zemích se objevuje od nepaměti. Kdo to ale je a proč se objevuje? Tímto zjevením se zabýval Bohuslav Balbín a snažil se mu přijít na kloub. Bílá paní není zlý duch ani zatracená duše, která by se zjevovala proto, že se něčím provinila. Je to zjevení velice slušné až ostýchavé a především také zbožné. Velice často byla spatřována, jak je nazlobená nebo dokonce háže kameny po někom, kdo říká něco neslušného o Bohu. Traduje se, že bílá paní je zakladatelkou rozdávání sladké kaše, která se každý rok vařila na Boží hod pro chudé poddané. Dokonce přísně dbala na dodržování této tradice a byla-li z nějakého důvodu porušena, tak se bílá paní postarala o nápravu svým rozhořčením.⁷⁰

Nejnámější z nich je rožmberská paní Perchta, která byla dcerou Oldřicha II. z Rožmberka a narodila se roku 1430. Roku 1449 byla nedobrovolně provdána za Jana z Lichtenštejna, který se vydával za movitého nápadníka, ale skutečnost byla poněkud jiná. Jan se o svůj majetek dělil se svojí matkou a sestrami, tudíž se stále potýkal s finančními problémy. Což byl jeden z důvodů jejich věčných neshod. Jejich manželství nebylo šťastné. Perchta odjela se svým manželem do Mikulova, kde se navíc potýkala s nepřátelstvím tchýně, která byla poměrně mladá, vládla celému panství a Perchtu nesnášela. Jan se své matky trochu bál a Perchty se nikdy proti ní nezastal. Navíc jí stále vytýkal, že její otec mu nezaplátil celé věno. Dochovala se celá řada dopisů, které paní Perchta sepisovala a posílala svému otci a bratrům. Ty jsou důkazem jejího neštěstí. Klid jí přinesla až manželova smrt roku 1473. Perchta zemřela nedlouho na to, roku 1476 ve Vídni.⁷¹

⁶⁹ HRADIL, Radomil. *Skřítkové a víly v pověstech a na zahradě*. 1. vyd. Hranice: Fabula, 2008, s. 56-59. ISBN 978-80-86600-52-9.

⁷⁰ BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1986, s. 294.

⁷¹ RAMEŠ, Václav. *Kapsář jihočeských pověstí I. Děje pánů z Růže*. 1. vyd. České Budějovice: Veduta, 2004, s. 63-66. ISBN 80-86829-01-4.

Její smrt byla velkou ránou pro všechny příbuzné a především pro poddané, u kterých byla velice oblíbená a ceněná. Dlouho ji oplakávali a litovali jejího odchodu.

Nedlouho po své smrti se začala zjevovat na rožmberských hradech. Procházela jimi v bílých splývavých šatech s klíči přivázanými u pasu. Často její zjevení věštilo nějakou událost, která měla brzy nastat. Pokud se usmívala, tak to měla být událost radostná. Ale mnohdy měla černé rukavice a zasmušilou tvář, což věštilo blížící se neštěstí nebo smrt v rodě. Mnohdy dohlížela v noci na děti svých příbuzných a chránila je a chlácholila, když chůvy usnuly.⁷²

Roku 1593 se panu Joštovi z Rožmberka v Krumlově narodil syn Petr Vok. V něm našla bílá paní velkou zálibu. Každou noc, když chůvy spaly, se u něj zjevovala. Odhrnula záclonky u kolébky, sklonila se nad ním a prohlížela si jej. Když chlapeček začal plakat, tak jej pochovala a utišila. Poté zmizela stejně nepozorovaně, jako se zjevila. Jednou se chůva probudila a bílý přízrak nad kolébkou zahlédla. Zděsila se, ale nemohla ze sebe vydat ani hlásku, natož se pohnout. Pozorovala bílou paní, a když zmizela, probudila honem druhou chůvu. Vše jí vypověděla. Běžely se obě podívat na dítě, ale to spokojeně spalo až do rána a nic mu nechybělo.

Další noc se snažily neusnout a čekaly, co se bude dít. Když odbyla na věži půlnoc, bílá paní se znovu objevila. Šla ke kolébce, dítě si prohlížela, když začalo plakat, tak jej zase pochovala a pak zmizela. Odcházela směrem k jedné zdi a tak se jakoby rozplynula. Tak to šlo noc co noc. Když se chůvy přesvědčily, že dítěti nic nehrozí a bílá paní se o ně hezky stará, začaly být klidné a přestaly to řešit.

Bohužel jedna z chův onemocněla, a tak ji musela na nějakou dobu vystřídat jiná, která o tajemné noční návštěvnici nevěděla. Když ji poprvé uviděla, celá ztuhla a vyděšeně ji pozorovala. Ráno ostatním chůvám vše pověděla, ale ty ji uklidňovaly, aby nic nedělala a nechala bílou paní se o malého v noci starat. Jenže jí se to nelíbilo a bílé paní nedůvěřovala. Čekala na další noc, a když se bílá paní objevila a začala dítě chovat, vyrvala jí je z ruky. Bílá paní se nebránila, jen se na chůvu zamračila a pověděla jí: „Víš-li, opovážlivá, co činíš? Jsem příbuzná toho nemluvněte a mám k němu právo! Ale víc mě tu neuhlídáte.“ Odešla ke zdi, kde udělala znamení kříže, stěna se rozestoupila a zjevení v ní zmizelo. Nikdy více se již bílá paní nezjevila.

⁷² RAMEŠ, Václav. *Kapsář jihočeských pověstí I. Děje pánů z Růže*. 1. vyd. České Budějovice: Veduta, 2004, s. 66. ISBN 80-86829-01-4.

Když Petr Vok vyrostl, tak mu o jeho tajemné opatrovnici vypravovali. Zvláštní se lidem zdály také její odchody skrze jedno místo v komnatě pána. Petr Vok se rozhodl, že se podívá, jestli za tou zdi něco není. Když zedníci udělali do zdi otvor, tak za ní našli veliký poklad. Bylo to dědictví po předcích, spousta zlata a klenotů.⁷³

Takto tuto pověst převyprávěl Alois Jirásek v Starých pověstech českých. Nicméně z jiných zdrojů se dovídáme, že bílá paní sama na ono místo ve zdi chůvu upozornila a nakázala jí, aby o tom Petru Vokovi řekla, až dospěje. Za nalezený poklad pak Petr Vok vykoupil pasovské vojsko z Čech.⁷⁴

Další pověst vypravuje o bílé paní z jindřichohradeckého panství, která roku 1604 posloužila panu Jáchymovi z Hradce. Pán těžce onemocněl. Jednou v noci byl jeho zpovědník vytržen ze spánku. Zdálo se mu, že jej někdo volá. Vyskočil a otevřel dveře. Za ním stála bílá paní a řekla mu: „Nemeškej a pojď za mnou.“ Dovedla jej do kaple, kde hořely svíce. Pokynula mu, aby vzal svátost posledního pomazání a odvedla jej ke dveřím pánovy komnaty a pak zmizela. Když kaplan vešel, ošetřovatelé spali a pán umíral. Naštěstí mu kaplan ještě stihl dát poslední pomazání.⁷⁵

Z Jindřichova Hradce také pochází tradice rozdělování sladké kaše, jak již bylo zmíněno výše. Každý rok se v zámecké kuchyni několik dní připravovaly pokrmy pro chudé. Bylo to, podle Aloise Jirásky, u příležitosti Zeleného čtvrtku.⁷⁶ Lidí se scházelo velké množství, mnohdy čtyři až pět tisíc. Po třicetileté válce až devět tisíc strážníků.⁷⁷

Začátek hostiny se ohlašoval úderem ze zvonu v devět hodin ráno. Dav byl vpouštěn na nádvoří zámku postupně. Na prvním nádvoří se rozdávaly žemle a pivo. V kuchyni pak chleba, vařený kapr, rybí polévka, rybí vnitřnosti a kořeněné maso. Na posledním nádvoří byly lavice a stoly. Jako poslední dostávali lidé sladkou kaši z pšeničné krupice s teplým pivem a medem zavařenou a maštěnou makovým olejem.

Když se první najedli, tak byli puštěni ze zámku ven a dohlíželo se také na to, aby se ti samí nevraceli zpět. Poté byli vpuštěni další.

⁷³ JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008, s. 246-248. ISBN 978-80-7360-662-6.

⁷⁴ RAMEŠ, Václav. *Kapsář jihočeských pověstí I. Děje pánů z Růže*. 1. vyd. České Budějovice: Veduta, 2004, s. 67. ISBN 80-86829-01-4.

⁷⁵ JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008, s. 250-252. ISBN 978-80-7360-662-6.

⁷⁶ Podle křesťanské tradice je to pátý den Svatého týdne. Což je čtvrtek před Velikonocemi. V tento den se připomíná poslední večeře Ježíše Krista.

⁷⁷ 1618-1648.

Tuto tradici zavedla zámecká paní Markéta ještě zaživa, když chodila dohlížet na žence na poli a na stavbu zámku. Všem za práci slíbila sladkou kaši. Jelikož byla práce dokončena až v zimě, tak první hostina byla vystrojena o Vánocích. Jenže strávníkům do kaše padal sníh, a tak se napříště hostiny konaly na Zelený čtvrtek.⁷⁸

Paní Markéta se po své smrti zjevovala na jindřichohradeckém panství v malé kapliče, kde se modlívala za štěstí svého rodu a svých potomků.⁷⁹

Poslední bílá paní, kterou v této práci zmíníme, je údajně manželka Karla IV. Blanka z Valois. Tu lidé vídali nejčastěji u hradní studně na Karlštejně, kde sedávala na jejím kraji a usedavě naříkala. Také obcházela celý hrad po hradbách a cimbuří.⁸⁰

Kromě bílé paní se vzácně na některých místech zjevuje černá paní. Bývá oblečená celá v černém. Má černé vlasy a dlouhý černý závoj. Stejně jako bílé paní bloudí po určitých místech. Černé paní většinou čekají na vysvobození z věčného prokletí, které přichází ve chvíli, kdy se jich někdo zeptá, co je tíží a ony budou moci vypovědět své trápení a tím se vysvobodí. Mnohdy se jedná o ženy, které se nějak provinily a takto jsou potrestány. Často se stává, že podváděly své muže nebo proti nim zosnovaly nějaké spiknutí. Jedna se zjevovala na kopci zvaném Králova hora u Horních Studének. Jiné jsou známy z měšťanských domů v Příbrami.⁸¹

Na hradě Buchlov se objevuje černá paní vždy o půlnoci. Vystupuje z jedné komnaty, které se říká pokoj mrtvých, protože v něm bývali souzeni pytláci a ukládána těla mrtvých před pohřbem. Je to bloudící duše bývalé hradní paní Kateřiny, která stála za smrtí svého manžela, kterého nemilovala a vesele ho podváděla s jinými. Za tento hřích je odsouzena k věčnému bloudění po hradě.⁸²

⁷⁸ JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008, s. 252-253. ISBN 978-80-7360-662-6.

⁷⁹ Tamtéž, s. 253.

⁸⁰ HRADIL, Radomil. *Skřítkové a víly v pověstech a na zahradě*. 1. vyd. Hranice: Fabula, 2008, s. 59. ISBN 978-80-86600-52-9.

⁸¹ HRADIL, Radomil. *Skřítkové a víly v pověstech a na zahradě*. 1. vyd. Hranice: Fabula, 2008, s. 59. ISBN 978-80-86600-52-9.

⁸² Tamtéž, s. 60.

2.5. Návraty spravedlivých duší

Do této skupiny patří zemřelí, kteří se zjevují, aniž by za jejich posmrtnými návraty stál nějaký jejich hřích či zlý skutek. Jedná se o duše lidí, kteří žili spravedlivým a poctivým životem. Často se objevují jako dobří duchové v podobě bílé postavy. Nepřeměňují se v žádné příšery, ale mohou se zjevovat jako některé nadpřirozené bytosti, a to v případě, že jejich smrt nebyla přirozená, většinou násilná.

Mnohdy se vracejí proto, aby dohlédli na chod domácnosti nebo statku, zámku, potěšili se se svými dětmi nebo je před něčím varovali. Někdy bývají předzvěstí blížící se smrti nebo nějaké pohromy, ale stejně tak i radostné události.⁸³

Do této skupiny můžeme zařadit i návraty duší, které žádají napravení nějakého problému od svých příbuzných. Pohřbívání mívalo v minulosti přísná pravidla, kterými se pozůstalí striktně řídili, aby zamezili návratu mrtvé duše, a pokud bylo něco vynecháno či zanedbáno, tak se stávalo, že se duše nebožtíka navracela zpět.

Po hladinách rybníků a bažin se pohybují malá světýlka, kterým se říká „ohnivá děťátka“ nebo také světlušky. Traduje se, že jsou to duše nekřtěných dětí, které zemřely velice malé, ještě než je nechali rodiče pokřtít. Jsou to malé dětičky se zlatými vlásky a se zapálenou smolnicí v ruce. Lidem většinou neškodí, pokud je někdo nedráždí a neplaší nebo to nejsou jejich rodiče, především matky, které je zabily před nebo po porodu. Ty pak svádějí do bažin, aby se tam utopily. A pokud je někdo dráždí nebo plaší, tak ho pak vystraší k smrti. To se stalo jednomu pocestnému, který se vracel v noci domů přes les a u rybníka zahlédl tato světýlka. Hodil mezi ně kámen, jenže ten do vody vůbec nedopadl, ale vrátil se zpět a praštil jej do hlavy. V tom se světýlka rozletěla proti němu, ale on na nic nečekal a utíkal pryč k vesnici. Za sebou slyšel hřmot a syčení. Světýlkům unikl, ale z hrůzy ztratil na celý rok řeč.⁸⁴

Jinde se zase vypráví, především v moravských oblastech, že se duše malých dětí, které byly matkami těsně po narození zabity a někde zakopány, objevují jako škaredé bytosti s velkým břichem a hlavou a s tenkýma rukama a nohama. Běhají spolu ve velkých hejnech, nejčastěji je lze spatřit v obilí, kde děsí kolemjdoucí velkým nárkem. Když je chce někdo vysvobodit, tak se jim má zeptat, co potřebují. Většinou je to košilka a svatý křest, tak se jim má přinést

⁸³ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 294. ISBN 80-7021-397-3.

⁸⁴ DOMORÁZEK, František. *Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu*. In: *Český lid* 4, 1895, s. 244.

košilka, která se předem posvětili svččenou vodou. Tím se na ně přenese svatý křest a jsou vysvobozeny.⁸⁵

Také se traduje, že z poctivých duší se vrací duše matek, které zahynuly při porodu nebo krátce po něm. Zemřelá matka šestinedělka přichází se svému dítěti a kojí ho, ošetřuje je a uspává.⁸⁶

Spravedlivé duše se také navrací proto, že odešly a nestihly se s někým rozloučit, usmířit nebo si vyrovnat účty s tím, kdo jim ublížil či je dokonce zabil. Stalo se tak u muže, jehož zabila žena a nepohřbila jej, nýbrž ho doma jen tak zakopala. Nebožtík se sedm let zjevoval v různou denní dobu, třeba v poledne. Žena byla lstivá a snažila se mu vlichotit, aby jí za její hrůzný čin nepotrestal. Vykládala mu, jak má krásné oči, vlasy, jak mu to pěkně sluší. On jí na to odpověděl: „Sedm let jsem v zemi hnil, nikdy jsem neshnil. Jmenuj, co jmenuj, jen zuby nejmenuj.“ Pokaždé, když se zjevil, tak žena jmenovala jinou část těla, až jednou zapomněla a jmenovala zuby, a to se jí stalo osudným. Jak to slovo vyslovila, nebožtík ji chytil a roztrhal na kusy.⁸⁷

Podobný příběh je známý z Hřivného Újezdu, kde muž trápil a velice bil svoji ženu, až jí jednou ubil k smrti. Když zemřela, tak se muži začala zjevovat v domě. Před ním si rozčesávala zakrvavené vlasy. To se opakovalo každou noc. Muž byl z toho nešťastný, tak se odstěhoval pryč z vesnice a na novém místě se znovu oženil. Myslel si, že tím má vyhráno, ale spletl se. Nová manželka začala najednou v noci křičet, vzbudila svého muže a oba si všimli, že u čela postele stojí nebožka první manželka. To nová manželka neunesla a od muže utekla. On se z toho nemohl vzpamatovat a začal se bezcílně toulat krajem. Nakonec jej našli oběšeného na stromě.⁸⁸

⁸⁵ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 296. ISBN 80-7021-397-3.

⁸⁶ NAHODIL, Otakar. ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1959, s. 96.

⁸⁷ BLAŽEK, Antonín. *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. In. *Český lid* 9, 1900, s. 255.

⁸⁸ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 298. ISBN 80-7021-397-3.

3 Analýza revenantů ve vybraných textech české literatury

3.1 Mýtická postava

Mýtickou postavu chápeme jako postavu, která má své kořeny v lidových představách. Má charakteristické znaky, které se mění pouze minimálně. Tyto představy jsou ovlivňovány např. náboženstvím, které je následně v mysli lidí přetvořeno a vznikají představy tvořené tradicí a novým náboženským vlivem. Novým vlivem pro představy se může stát i nově přetvořená mýtická postava v literárním díle. Mýtická postava obsahuje i mytologické symboly, které „... nejsou vymyšlené, nelze je objednat, vynalézt ani trvale potlačit. Jsou spontánním plodem duše a každý z nich v sobě nese zárodečnou moc svého zdroje.“⁸⁹

1.2 Literární postava

Literární „postava jako nositel děje, myšlenky, ideologie, jako funkce textu představuje v literárním díle typ subjektu budovaný prostřednictvím vypravěče či bez jeho prostřednictví v sérii výstupů a promluv, zmínek o ní, tedy v toku explicitních a implicitních informací. ... Postava je tedy souborem informací, dynamickou složkou textu, Druhým (subjektem Druhého).“⁹⁰ Pro literární postavu máme dva přístupy chápání. První přístup je sémiotický, který literární postavu chápe jako textový fenomén a jako takový druh fenoménu ji i zkoumá. K tomu používá lingvistické, logické a obecně sémiotické nástroje. Druhý přístup je mimetický a ten literární postavu chápe jako entitu, která vykazuje zásadní podobnosti se svými reálně žijícími protějšky. Pro výzkum používá nástroje z oblasti estetiky, filosofie nebo psychologie.⁹¹

V našem případě literární postava často vzniká na základech postavy mýtické či jiných tradičních představ. Od mýtické postavy se odlišuje především tím, že její autor jí může volně vkládat vlastnosti a tvořit podobu podle své vlastní fantasmie. Literární postava často ovlivňuje starší mýtické postavy, jejichž vlastnosti jsou pozapomenuty a autor je pro čtenáře přetvoří pod svou taktovkou, čímž nám vzniká nová lidová představa o dané mýtické postavě.

⁸⁹ CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny. Archetyp hrdiny v proměnách věků*. Praha: Portál, 2000, s. 21. ISBN 80-7178-354-4.

⁹⁰ HODROVÁ, Daniela. *Postava-definice a postava-hypotéza*. In: *...na okraji chaosu...* .1. vyd. Praha: Torst, 2001, s. 544–545. ISBN 80-7215-140-1.

⁹¹ FOŘT, Bohumil. *Vývoj a aspekt naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008, s. 57. ISBN 978-80-85778-61-8.

Pro lepší porozumění, jak se z mýtické postavy může stát literární a jak literární postava může ovlivnit zpětně lidové představy o dané mýtické postavě, si ukážeme prakticky na příkladech v další části.

3.3 Mrtvý mládenec a hříšná dívka v Erbenově Svatební košili

Jak jsme si již uvedli dříve, v Erbenově Svatební košili se objevují dva revenanti. Každý má ovšem zcela jinou funkci a je v textu jinak využíván.

Námět básně je fantaskní, i když Antonín Grund tvrdí: „*Od reality světa se nevzdalují balady Kytice vůbec, i když jsou prostoupeny mytologií nebo křesťanským názorem, i když v nich vystupují bytosti nadpřirozené, démonické, strašidelné. Skoro v každé baladě si básník znovu ověřuje vtaž člověka k člověku, poměr člověka ke společnosti.*“⁹² Objevují se zde silné motivy síly čísla tři a silná symbolika víry. Postavy nám charakterizuje lyrický subjekt, který nám např. hned na začátku básně detailně popisuje dívku při modlení. Vidíme zde hořící lampu, klekadlo a dívku, jež se modlí. Pohled je popsán natolik dokonale, jako bychom jej vnímali prostřednictvím kamery, která nám ukáže nízkou místnost, na stěně obraz Panny Marie, hořící lampu, klekadlo a klečící plačící dívku v modlitbách. Popis zabydleného interiéru ve čtenáři evokuje důležitý pocit bezpečí a útulnosti domova, jistoty ve vlastním obydlí, a tyto vlastnosti se přirozeně váží k hrdince, představené v expozici balady.⁹³ Podle Bechyňové je cituplná charakteristika hrdinů balad známým vypravěčským postupem tzv. dojemné balady, která se mezi baladické typy zařadila s *biedermeierem*. Balada má v pojetí Bechyňové své vyvrcholení ve smutku, ne v tragice, postavy lidské jsou dobré, čisté a nevinné, důraz se klade na rodinnou scénu. Vypravěč nechává mluvit, jednat, vidět, slyšet a cítit postavu samotnou.⁹⁴ Lyrický subjekt na konci básně dívku chválí za to, že se modlila, čímž se zachránila. V Erbenových básních se lyrický subjekt někdy mění v morální instituci, která hodnotí a komentuje jednání postav. Morální poselství, jenž vede, nemíří pouze k postavám textu, ale také k samotným čtenářům.

Revenant mládence se v textu objevuje po rouhání dívky, která prosí pannu Marii o návrat svého milého, anebo o svůj vlastní konec. Při definici v první kapitole jsem uvedla, že revenant má svou vlastní vůli, což nám potvrzují i samotné pověsti. Zde ovšem dochází k rozporu. Autor využil revenanta jako nástroj vyšší moci a použil jej k trestu rouhající se dívky. Revenant dává dívce svými slovy jasně najevo, že není z tohoto světa. „*Ho, nech*

⁹² GRUND, Antonín. Doslov. In: ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. 4. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 173.

⁹³ STEJSKALOVÁ, Alena. *Postava a prostor v Kytici z pověstí národních Karla Jaromíra Erbena*. Brno: Ústav české literatury a knihovnictví. FF, MU, 2008. [cit. 2013-06-12].

URL: http://is.muni.cz/th/102805/fss_b/DBP.txt.

⁹⁴ BECHYŇOVÁ, Věnceslava. *Vypravěčské postupy Erbenových balad*. Ročník 19. Číslo 3/4. Praha: Česká literatura. Ústav pro Českou literaturu AV ČR, 1971, s. 248–269.

modlení – skoč a pojd', skoč a pojd' a mě doprovod'; měsíček svítí na cestu: já přišel pro svou nevěstu. ⁹⁵

Revenant dívku zrazuje od modlení a láká ji v pozdní hodinu ven. Správný člověk (křesťan) nebude druhou počestnou osobu lákat ven a rušit ji od modlení. V každodennosti lidí střední Evropy od středověku do konce dlouhého 19. století⁹⁶ se venku po setmění potulují pouze lidé, které bychom označili jako marginální vrstvu. Tito slušní lidé přes den pracují, v noci spí a před spánkem plní své úkoly (ženy např. vyšívají, myjí nádobí po večeři, starají se o děti). O neobvyklosti odcházení z domu v tento pozdní čas se dozvídáme z další části básně, kde se dívka brání. „*Ach proboha! Ach co pravíš? Kamž bychom šli – tak pozdě již! ...počkej jen do dne – není moc.*“⁹⁷ Revenant nepřestává naléhat a z jeho slov plynou pro dívku další varovné indicie. Např. dívce oznamuje, že ve dne spí a že si ji musí vzít za ženu dříve, než se probudí kohouti.⁹⁸ Dívka i přes všechna varování opouští bezpečí domova a, zaslepena vidinou sňatku, vydává se na pouť s revenantem.

Během strastiplné cesty, kdy dívka nestačí rychlosti mládencova kroku, je připravena o růženec, modlitební knížku a křížek na řetízku. Tyto tři věci jsou podle náboženské tradice vnímány jako ochranné amulety. Všimněme si trojakosti, která je svým způsobem čarovná. Není ovšem ojedinělá pouze v křesťanském náboženství, číslo tři je však i v něm chápáno jako určité magické číslo. Po každém odhození ochranných amuletů revenantem se vzdálenost, kterou oba urazí, zvyšuje. Z toho vyplývá, že předměty jsou pro revenanta přítěží a prodlužují mu čas cesty.

Trojakost se během cesty s revenantem v textu objevuje i při jeho mluvě a otázkách, které po cestě dívce pokládá. „*Pěkná noc, jasná – v tu dobu vstávají mrtví ze hrobů, a nežli zviš, jsou tobě blíže – má milá nic se nebojíš⁹⁹? ... Pěkná noc, jasná – v tento čas mrtví s živými chodí zas; a nežli zviš, jsou tobě blíže – má milá, nic se nebojíš¹⁰⁰ ... Pěkná noc, jasná – v tu*

⁹⁵ ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. 4. Vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 31.

⁹⁶ Platí především na vesnicích. Města jsou již v některých případech osvětlena, a z toho důvodu více bezpečná. I přesto se však v noci venku potulují hlavně lidé na okraji společnosti, zatímco slušní lidé zůstávají doma a plní své role.

⁹⁷ ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. 4. Vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 31.

⁹⁸ Kohout je vnímán jako „přírodní budík“ a ohlašuje rozbřesk. S denním svitem, dle lidových pověstí, ztrácejí noční stvůry moc.

⁹⁹ ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. 4. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 32.

¹⁰⁰ ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. 4. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 33.

*dobu spěchají živí ke hrobu; a nežli zviš, jsi hrobu blíž – má milá, nic se nebojíš?*¹⁰¹ Ani přes tyto jasné narážky, které revenant používá a jasně jimi neskrývá svůj původ, dívku neodrazují od cesty s ním až do samotného cíle, kde dochází k jejímu pochopení situace. „*Ó nech mne již! Ó nech mne tak! Divý a hrozný je tvůj zrak; tvůj dech otravný jako jed, a tvoje srdce tvrdý led!*“¹⁰² Tomu předchází doražení pocestných do cíle cesty a „chlubení“ se revenanta svým příbytkem a sadem.¹⁰³ Po pochopení dívky se jí mrtvý mládenec snaží uklidnit a nabádá ji, aby přeskočila hřbitovní zeď. Dívka kvůli lsti skončí v umrlčí komoře.

Zde se nám naskýtá situace, dle mého názoru v české literatuře neobvyklá, a to, že dva revenanti (mrtvý mládenec a umrlec) spolu komunikují. Zarážející je také síla moci revenanta mrtvého mládence. Dokáže totiž probudit mrtvého umrlce, jehož duše by tou dobou měla být na cestě.

Funkce obou revenantů jsou naprosto rozdílné. Revenant mrtvého mládence je nástrojem vyšší moci a má na rouhavé dívce vykonat trest. V textu vystupuje spíše jako kat. Nedává najevo, že by měl k dívce cit, i když ze začátku textu vyplývá, že spolu měli milostný vztah. Tváří se jako pouhá loutka. Ale pokud je to loutka, kterou pohybuje někdo jiný (vyšší moc), nejedná se spíše o zombie? Tuto myšlenku ihned vyvrátím tvrzením, že nikoliv, a to z důvodu, že zombie prošla pouze stavem zdánlivé smrti, kdežto revenant mládence opravdu zemřel a byl pouze povolán ke splnění úkolu. Z textu se nedozvídáme, z jakého důvodu jeho duše nemohla nalézt pokoje a proč se z něj revenant stal. Více by nám mohla napovědět pověst, která mohla být Erbenovi inspirací a o níž jsem se zmiňovala již dříve.¹⁰⁴ V této pověsti je nebožtík přivolán na svět z důvodu stálého nařikání své ženy.

Revenant umrlce je pouhou nevinnou duší v tomto textu, až se nabízí myšlenka, že ležel ve špatnou chvíli na špatném místě. Jeho funkce v textu přichází ke konci a z kompozičního hlediska bych ho viděla jako nositele vyvrcholení krize, kterou dívka jakožto hlavní postava zažívá.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 35.

¹⁰² Tamtéž, s. 36.

¹⁰³ Jedná se o kostel, který vydává za svůj hrad a hřbitov, který tvoří jeho sad. ERBEN, Karel Jaromír. Kytice. 4. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 36.

¹⁰⁴ Viz tato práce kapitola 2.1.4.

3.4 Máchův sbor duchů v Máji

V Máchově Máji se v intermezzu objevuje sbor duchů. Intermezzo má všeobecně zpomalovací funkci, která se uplatňuje i v tomto textu.

Tématem básně je láska milenců Viléma a Jarmily, která nedojde naplnění z důvodu Vilémova zatčení a odsouzení k popravě.¹⁰⁵ V básni se objevují tři symboly, a to sice poutník, vězeň a země. Každý má svůj smysl. Poutník představuje radost, rozhled, dálky (pozitivní), jako opositum mu stojí vězeň, který symbolizuje největší hrůzu, a to ztrátu svobody a smrt (pesimismus). U země symbolika kolísá („kolébkou mou i hrob můj“), její největší funkcí je vyrovnávání rozdílů. Kompozice je retrospektivní. Čtenář se objevuje v čase předvečera popravky a další události (mimo popravky samotné a intermezza) mu vypravěč sděluje přeskokovaně. V básni se objevují romantické prvky.¹⁰⁶

Velkou úlohu v textu nehrají pouze duchové, ale i příroda. Všechny různé přírodní úkazy a zvířata (např. žáby z bažin, měsíc v zenitu, noc, padající květ, padající rosa, svatojánské mušky, krtek v podzemí, zapadající mračno, suchopar, přes měsíc letící hejno nočního ptactva a dokonce i čas) si říkají, co všechno připraví pro Viléma na jeho půlnoční pohřeb. Dokazuje to vztah přírody k Vilémovi, které je dále vidět i v druhém intermezzu. Tam si opět příroda teskní po Vilémovi a hlásá jeho smrt. Spojení světa revenantů a přírody se mi jeví jako ojedinělé. Nikde jinde jsem na něj nenarazila. Duchové zde mají spíše symbolickou úlohu, představují smrt, která čeká na Viléma.

Sbor duchů se v textu připravuje na přijetí Viléma mezi sebe. „*Ted' pravý čas! – připravte stán – neb zítra strašný lesů pán mezi nás bude uveden.*“¹⁰⁷ Sbor pěje o tom, že až mezi ně Vilém přijde, vystřídá na stráži mrtvého, který zde hlídal před ním. „*Z mrtvého kraje vystup ven, nabuď život – přijmi hlas, buď mezi námi – vítěj nám. Dlouho jsi tady bydlil sám, jiný tvé místo zajme zas.*“¹⁰⁸ Následně přichází již zmíněná komunikace s přírodou. Duchové chtějí Vilémovi dopřát slavný pohřeb. „*Připraven jesti' jeho stán. Až zítra půlnoc nastane, vichr nás opět přivane. Pak mu buď slavný pohřeb dán.*“¹⁰⁹ Následuje projev přírody zastoupen různými formami. Každá z dané formy slibuje svou účast na slavném pohřbu

¹⁰⁵ Mácha znal minulost o eroticky motivované otcovraždě a o trestu smrti lámáním v kole. Prý se jednalo o poslední popravu v Čechách tímto způsobem.

¹⁰⁶ Např. líčení přírody, noční scenérie, kontrasty. Dále také Vilém vystupující jako loupežník, za což se stává vyvržencem společnosti. Jarmila jako padlá dívka. Tragická láska mladých milenců, kteří umírají mladí.

¹⁰⁷ MÁCHA, Karel Hynek. *Máj*. 5. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1987. s. 33.

¹⁰⁸ MÁCHA, Karel Hynek. *Máj*. 5. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1987. s. 33.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 34.

a dochází k určitému rozebrání rolí při pohřbu. Např. žáby budou zpívat smuteční písně, noc doručí černá roucha, padající květ věnce uvije a čas slibuje přikrytí Vilémova hrobu náhrobkem.¹¹⁰ Duchové se usnesou, že je pohřeb zajištěn. Následně všichni zmizí z důvodu přicházejícího dne. „*Slavný mu pohřeb připraven. Ubledlý měsíc umírá, Jitřena brány otvírá, již je den! již je den!*“¹¹¹

V textu se nám potvrzuje, že revenanti působí opět pouze v noci. Zde se objevují okolo půlnoci¹¹² a mizí s přicházejícím rozedníváním. V kontextu celého textu nehrají revenanti hlavní roli (jako např. u Erbena). Zde se jedná pouze o vyplnění textu, které má ve čtenáři vzbudit lítost a soucit s hrdinou. Tomuto pocitu také pomůže role přírody, která se v prvním intermezzu představí jako soucitná opatrovatelka, možná až mateřsky sdílící žal nad brzkou smrtí hrdiny.

¹¹⁰ MÁCHA, Karel Hynek. *Máj*. 5. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 34–36.

¹¹¹ Tamtéž, s. 36.

¹¹² Traduje se, že mezi jedenáctou a druhou hodinou ranní jsou temné síly nejsilnější.

3.5 Charakterizace pohádky

„Zařazujeme sem literární texty, které vznikly na základě rozmanité palety starodávných vyprávěních, vstřebávajících při své pouti světem rozličné bájně představy lidstva, nadčasové životní pravdy, zejména věčnou touhu po naplnění dobra, a víru v kouzelnou moc slova. Můžeme takto označit pohádky bratří Grimmů, Boženy Němcové, ale i Karla Čapka a Jana Wericha.“¹¹³ Všichni výše zmínění autoři se inspirovali folklorní pohádkou. Liší se však v přístupu k ní. Zatímco Grimmové a Němcová lidové pohádky naprosto cíleně sbírali, třídili a následně je přetvářeli svým charakteristickým způsobem v literární text (původní autor zůstává anonymní), Čapek a Werich využili lidovou pohádku pro svou vlastní inspiraci a vytvořili pohádku autorskou (umělou, moderní). Dle takového původu rozlišujeme dva druhy pohádek, a to pohádku lidovou a autorskou.¹¹⁴

3.5.1 Lidová pohádka

Nás bude následně zajímat pohádka lidová, která je typická pro Boženu Němcovou. Jedná se o epický prozaický žánr lidové slovesnosti, jehož základem je umělecká fantastika nebo podobenství.¹¹⁵ Jejím nejstarším základem jsou pohádky kouzelné, pro něž je typický obsah s kouzelným námětem, v kterých se objevují nadpřirozené prostory a děje odehrávající se mimo náš čas. Tato vyprávění mají základ v hlubinách přání člověka a snových představ. Postavy v nich bývají typizované. Jejich role ani funkce se nemění a vycházejí z dávných archetypů.¹¹⁶ „Lidová pohádka je součástí literární historie národního i světového písemnictví a je předmětem folkloristického bádání. Je jedním z předních žánrů literatury pro mládež.“¹¹⁷

Zajímá nás také způsob literárních adaptací lidové pohádky. O složitosti tohoto vývoje a její postupné začleňování do obrozenecké literatury v našich podmínkách se zajímal Felix Vodička. „Ve své studii z roku 1958 *Včleňování folklorní pohádky do obrozenecké literatury rozdílné pojetí adaptace lidové pohádky*: „Němcová objevila cestu od pohádky k životu, Erben našel cestu k pohádce jako k útvaru lidové kultury. Pohádka sama se stala předmětem pozorování. Jestliže Němcová rozvíjela pohádku ve směru improvizčních možností

¹¹³ ČENKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury*. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2006. s. 107. ISBN 80-7367-095-X.

¹¹⁴ ČENKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury*. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2006. s. 107–108. ISBN 80-7367-095-X.

¹¹⁵ SIROVÁTKA, Oldřich. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998.

¹¹⁶ ČENKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury*. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2006. s. 108. ISBN 80-7367-095-X.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 108.

obsažených ve folklórní pohádce, Erben postupuje ve směru toho, co je v pohádce stálé, pevné. Co je pevné v pohádce? Co ji udržuje v celistvosti? Je to především systém prostředků vytvářejících umělecký obraz v pohádce. Vítězství dobra nad zlem, zápletka, cesta hrdinova, překážky a zkoušky, systém jejich opakování, rozvržení postav, předměty a kouzla, vyprávěčské formule, to vše je třeba pocítovat jako pevný řád a systém. Erben se však chce dostat i za tento systém pohádkových prostředků, vytvářejících pohádkový umělecký obraz. I tyto prostředky stejně jako obsah pohádky jsou vlastně důsledkem něčeho ještě pevnějšího a stálejšího, jsou jen projevem lidového mýtu, který zobrazují alegoricky.“¹¹⁸

„Lidová pohádka reprodukuje ústní podání jako památku lidové tvořivosti se zachováním prvků folklórní poetiky.“¹¹⁹ U nás jsou typičtí představitelé K. J. Erben, B. Němcová, B. M. Kulda, J. Š. Baar, J. F. Hruška, J. Š. Kubín, J. Horák, O. Sirovátka.

3.5.1.1. Princezna Lidumila jako revenant v lidové pohádce Boženy Němcové

Tématem pohádky *Spravedlivý Bohumil* je nenaplněné rodičovské očekávání královské rodiny. Jelikož se jedná o téma výchovného charakteru, rozhodne se král požádat d'ábla o vytoužené dítě. Následkem je narození dlouho očekávaného potomka, princezny Lidumily. Kompozice je chronologická. V textu nedochází k retrospektivním obrazům a vzpomínání. Vše na sebe časově navazuje. Vypravěč nezaujímá k hrdinům vztah, děj vypráví neosobně, ale na konci textu pronese: „Bohumil panoval až do smrti spravedlivě a vlídně, a lid měl zlaté časy.“¹²⁰ Tímto vypravěč k postavě zaujímá hodnotící vztah.

Následkem královy nevědomé smlouvy s d'áblem princezna během rozmluvy s rodiči zčerná jako uhel a celá bez sebe padne k zemi. Rodiče jsou nešťastní. Dají dceru ustrojit do krásných šatů, uložit do zlaté truhly a následně pochovat v rodinné hrobce. Král dal rozkázat, aby byla rakev každou noc hlídána vojenskou stráží. Ten voják, který držel stráž od jedenácté hodiny do půlnoci, byl nalezen roztrhán na kusy. Takto ubíhá čas a nikdo neví, co se v hrobce v tuto hodinu děje. Po čase přijde řada i na Bohumila, který se své povinnosti zalekne a utíká pryč z království. Potkává starce, jenž mu prozradí, že v hrobce řádí princezna a dává mu rady, jak osudnou hodinu přežít. Zde se v textu objevuje revenant v podobě princezny Lidumily, která každou noc trhá svou stráž. Princezna vždy s bitím jedenácté hodiny vystupuje z rakve a snaží se Bohumila roztrhat, ten však dal na radu starce a namaloval okolo sebe kruh. „Ráda by se

¹¹⁸ VODIČKA, Felix. *Cesty a cíle obrozenecké literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1958. s. 244–245.

¹¹⁹ ČENKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury*. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2006. s. 113. ISBN 80-7367-095-X.

¹²⁰ NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek*. 4. vyd. Praha: Albatros, 1985. s. 122.

*do vojáka pustila, ale kolo překročit nesměla; v zuřivosti tedy začala víka z rakví odhazovat a zpráchnivělé umrlce v nich trhat, až všechno praštělo.*¹²¹ Vše pokračovalo až do dvanácté hodiny, kdy se princezna vrátila do rakve a zavřela víko.

Setkáváme se s novým druhem revenanta, který netrpí za své činy, ale za činy druhých. Zde konkrétně za činy svého otce. Takový úděl má princezna již od narození. Nedá se mu však předejít, protože o něm nikdo neví. Jedná se o postup vsutku neobvyklý. Pokud je někdo trestán za spolčení s temnými silami, tak je to právě ten, kdo s nimi smlouvu uzavřel, nikoli nevinná osoba.¹²² Dle mého názoru se jedná o čistě autorské zpracování folklórního námětu.

Pokud se podíváme na další hlídání Bohumila u rakve princezny Lidumily a její následné osvobození, mohlo by nás překvapit, že princezna již není sama a řádí společně s dalšími stvůrami v naději, že Bohumilovi naženou strach. „... ze všech koutů ukrutní netvoři s ohnivýma očima, bezedné tlamy na Bohumila rozvírajíce. Hnusní netopýři a sovy lítají mu okolo hlavy, a princezna burácí po hrobce, sem a tam skáče, mrtvoly trhá a na Bohumila se šklebí.“¹²³ Podobně jako u Erbena se zde revenant nepohybuje sám, ale pomáhají mu další temné síly v boji o lidskou duši. Také se zde objevuje síla tří, a to ve třech „bitvách“, které musel Bohumil svést s temnými silami, aby princeznu osvobodil. K osvobození dochází třetí noc. „*Jak jedenáctá odbila, stál již Bohumil na svém místě, a když princezna z rakve vyskočila, hbitě se přitočil a do prázdné rakve lehnuv, udělal nad hlavou ručnicí kolo. Opět se začalo okolo rakve divných netvorů točit, ale přes kolo nesmělo nic překročit; princezna řádila hůře než kdy jindy, potom ale začala Bohumila vyhánět; když však viděla, že se ani nehýbá, zuřila divoce a šat na sobě trhala. Potom zase klekla a tak úpěnlivě prosila pro všechno na světě, aby jí do rakve pustil, dokud hodina neuprchne; ale on dělal jako by neslyšel.*“¹²⁴ Revenant je zde vysvobozen z důvodu lidské statečnosti. Revenanti, s kterými se obvykle setkáváme, jsou tací, kteří se již nemohou vrátit zpět na svět a žít poklidně svůj život. Vysvobozením dostanou klidu a jejich duše může opustit náš smrtelný svět. Zde ale dochází k situaci, kdy princezna po záchraně opět ožívá a může dožít svůj život. Z uvedeného nám vyplývá, že trest nebyl určen jí, ale jejímu otci králi, který se provinil proti vyšší moci a byl potrestán ztrátou dcery, jež byla prokleta.

¹²¹ Tamtéž, s. 116.

¹²² Viz tato práce s. 20.

¹²³ NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek*. 4. vyd. Praha: Albatros, 1985. s. 117.

¹²⁴ Tamtéž, s. 118.

3.5.2. Autorská pohádka

Definice autorské pohádky by se mohla zdát snadná. Jde o uměle vytvořený příběh s pohádkovými rysy, které nejčastěji zastupují kouzelné prvky. Příběhy jsou určeny zpravidla pro děti. Vyplývá nám zde ovšem několik otázek. Kde začíná „umělecký“ autorský text a kde končí výrazná adaptace folklorního útvaru? Proč považujeme právě pohádky B. Němcové za autorskou adaptaci a Jana Wericha již za tvůrce autorské pohádky, i když ve svých textech vychází především z folklorních textů? Odpověď nám jistým způsobem nabízí vývoj, pokud bereme v úvahu, jakým způsobem se pohádkové folklorní látky zachycovaly a pozměňovaly.¹²⁵ Jan Werich si vytvořil zcela osobitý typ pohádky. Ve většině pohádek využíval látky folklorní, ale dodával jim „čerstvý vítr“ novým vyzněním. V souladu s tradicí volil jazyk neknižní, současný a děj aktualizoval. Do děje vkládal nové souvislosti a komentoval ho z hlediska vypravěče. Neobával se do starých, pro tehdejší mládež určitým způsobem zkostnatělých folklorních látek, vložit rekvizity z dnešního světa.¹²⁶ Vnášel do pohádky nové žánry, které v ní zcela svobodně mísil, a to politické a dobové narážky, soudy vynášené z pozice hrdinů, např. „*(Král) ... došel k názoru, že příčina všeho není ani tak voda, jako spíš nedobrá vůle, pýcha, malichernost, zkrátka titěrnosti, kterými někteří lidé zkracují život sobě i jiným. Viděl, že tu dohromady není koho trestat. Když, pak soudce z předcházejících komor za to, že takovou hloupost dovolili takhle nafouknout*¹²⁷ nebo i z pozice vypravěče: „*Dnes by se Paleček sotva uživil. Ani by tolik nevadilo, že telefon, telegraf, televize předhoní Palečkovy teleboty, jako spíš to, že Paleček byl trochu malý na dnešní velkou dobu. Anebo zase ne dost malý. Dnešní Paleček by musil být velký jako přehrada, nebo zase tak malinký jako atom. Jinak by asi těžko uspěl. Paleček byl maličký akorát. Pro svou dobu do pohádky.*¹²⁸

3.5.2.1. Černý revenant v autorské pohádce Jana Wericha

Tématem pohádky je problém hlavního hrdiny Františka Nebojsy, který netuší, co je to strach, a touží po tom, aby se naučil bát. Kompozice je převážně chronologická, ale z důvodu vysvětlení minulosti je kombinována s retrospektivní, a to formou vzpomínek.

První zmínka o revenantech v textu přichází při stěžování si otce Františka hospodskému, který se následně svěří, že v hospodě každé úterý straší. Pokud chce svého syna Františka naučit strachu, měl by ho tedy v úterý poslat na přenocování do hospody. Otec souhlasí.

¹²⁵ NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek*. 4. vyd. Praha: Albatros, 1985. s. 127.

¹²⁶ V pohádce *Král měl tři syny* se jezdí na motorce, autě a dokonce v buldozeru.

¹²⁷ WERICH, Jan. *Fimfárum*. 1. vyd. Praha: Knihtisk, 1960. s. 8.

¹²⁸ Tamtéž, s. 101.

František přichází do hospody za bouřky, která v textu umocňuje strašidelnou atmosféru. V jedenáct hodin¹²⁹ se začínají dít tajemné až hororové věci. „*Zabouřilo, zavětrilo, komín se zalknul a kamna zakuckala čoudem. Ve stropě to puklo, jako když trám vysychá, a bum! Doprostřed nálevny spadla lidská noha. ...Bum! Druhá noha. Noha se šoupe k noze a obě se postaví. Bosé nohy. Bum, bum, prásk! Pravá ruka, levá ruka, trup. Trup naskočí na nohy, ruce k trupu a stojí tam bezhlavý chlap. Motá se mezi stoly, pak si sahá tam, kde by měl mít hlavu, a pak je slyšet smích. Dírou kouká hlava, sama hlava, a směje se, až se skutálí, skáče chvíli po podlaze jako míč a šups, sedí na krku. Teď je v celku chlap.*“¹³⁰ Všimněme si skládání revenanta po kouskách. Nesetkala jsem se s pověstí, v níž by bylo něco podobného popsáno. Vzhledem ke skutečnosti, že se nyní pohybujeme v autorské pohádce, to však není nic divného. Jedním ze základních cílů pohádky je výchovná funkce. V tomto textu není jedním z hlavních cílů výchova, nýbrž pobavení. Grotesknost situace, kdy se revenant potácí po místnosti a směje se mu jeho vlastní hlava, je nepřehlédnutelná. Vzniká nám tak v hororových kulisách naprosto nová situace, pro revenanta vskutku nezvyklá. Zvláštní je i to, jak revenant vypadá. Nejedná se o klasického umrlce či ducha, ale úplně černou postavu v textu přirovnanou k sazím. U Boženy Němcové jsme se setkali také s princeznou, která byla celá černá. Domnívám se, že u Němcové to bylo zapříčiněno spojením princezny s ďáblem a popis její černoty je poněkud jiný. Ona pouze zčernala, kdežto zde je revenant natolik černý, že mu je vidět pouze růžový jazyk a dásně. Všimněme si také, jak velký prostor vypravěč popisu tohoto revenanta dává. Po tomto velmi podrobném popisu se revenant postaví k šenku, začne točit pivo a začne zpívat: „*V úterý den zavírací, umrlci na rekreaci. Pijou pivo karban vzývaj, o rakev si nos utíraj. Flek! re! tyty! boty! kalhoty!*“¹³¹ Při zpívání tajemné formule na konci textu se objeví další umrlci a zaplní celou hospodu. Je zde zaznamenána i sociální stránka a skutečnost, že v záhrobí nejsou rozdíly mezi chudým a bohatým. „*Bosí, v rubáších, v holínkách a zpráchnivělých uniformách, někteří na rukou prsteny jiní mozoly, ale všichni umrlí.*“¹³² Vypravěč se nadále popisem ostatních revenantů, kteří zaplnili celou hospodu a počali hrát karban, nezabývá. Pouze zmiňuje, že se jedná o podvodné hráče karet. Hlavní hrdina František celou situaci v poklidu sleduje od stolu a popíjí v tichosti pivo. Vypravěč nás upozorňuje, že v celé hospodě není žádný hluk, který by se při návštěvě mrtvých a hraní karbanu mohl očekávat. František pozoruje, že ten revenant,

¹²⁹ Tento čas nám potvrzuje, že temné síly mají opravdu největší sílu mezi jedenáctou a dvanáctou hodinou. Tento čas se objevuje i v jiných textech např. u B. Němcové, a v dalších pověstech.

¹³⁰ WERICH, Jan. *Fimfárum*. 1. vyd. Praha: Knihovna, 1960. s. 106.

¹³¹ Tamtéž, s. 106.

¹³² Tamtéž, s. 109.

který prohraje v kartách, je ostatními roztrhán a spálen v kamnech. Hráčů ubývalo a v závěru zbyli u stolu pouze tři. Všichni se podívali na Františka. Ten se hry účastnit nechtěl, což revenanti nebrali v potaz a rozdali mu karty. František nereagoval, načež se jeden z revenantů dopálil a vytáhl řeznický nůž. Zbraně u revenantů také nejsou obvyklé. Zde by nůž mohl mít funkci charakteristiky člověka, který se revenantem stal. Můžeme se tedy domnívat, že se jedná o bývalého řezníka. Hlavní hrdina se ale nezalekl a všechny revenanty sedící u stolu zfackoval. Černý revenant však chytil lest: *„Ten černý chlap stál u dveří, růžový smích v šeredné tváři, ruce za zády a v nich sekyru. Jen se díval a čekal, až bude František zády. ...František se pro ni shýbl (pro krysu) a sekyra ho chytila. Chlap tak pevně držel topůrko, že za sekyrou vzal pochopa směrem k rozžhaveným kamnům. František ho zvedl, posadil na žhoucí pláty a ráz, dva! přišil mu v tom vzteku dvě facky!“*¹³³ Po velkém hřmotu a burácení František stojí sám v hospodě a před ním vysoký člověk v bílém rubáši. Jde o našeho černého revenanta, kterého František pouhými fackami vysvobodil. *„František mu dal právě ty tři facky, které mu chyběly do správné výchovy, a tím ho vysvobodil.“*¹³⁴ Revenant zde děkuje prostřednictvím třetí osoby, a to vypravěče. Nevede přímou řeč jako např. princezna u B. Němcové po své záchraně nebo u Erbena, kde lyrický mluvčí dívku přímo chválí za modlení, které jí zachránilo život.

¹³³ WERICH, Jan. *Fimfárum*. 1. vyd. Praha: Knihovna, 1960. s. 110.

¹³⁴ Tamtéž, s. 111.

4 Posmrtné bytí duše v očistci a úloha církve a církevních institucí

V křesťanském světě je problematika smrti spojena s přeměnou existence bytí duše. Od raného křesťanství, kdy postupně došlo k ustálení věrouky a jednotlivých dogmat, se zásadním způsobem oddělovalo pozemské bytí s Kristovým „věčným životem“. Významnější proměny v rámci pojetí smrti přinesly až církevní disputace a vznik heretických uskupení ve dvanáctém a třináctém století. Katolická církev stála v mocenském protikladu k církvi byzantské a uvnitř svého teritoria bojovala s různými sektářskými spolky, mezi které se řadili valdénští, kataři, dolcenisti a jiní neuznávaní očistec. Formálně byl očistec uznán za součást katolické věrouky na Lyonském koncilu v roce 1274. Na tomto eschatologickém místě jsou hříšníkům prostřednictvím různých béd odpuštěny hříchy spáchané za života. Následně jej znovu dogmatizoval papež Benedikt XIII. v bule *Benedictus Deus* o topografii eschatologického světa z roku 1336 a opětovně byl ve výrazné míře projednáván při neúspěšných snahách ke sjednocení východní a západní církve na koncilu ve Florencii v roce 1439¹³⁵, přičemž ani tato dogmatizování očistce nevedla k jeho všeobecnému uznání. Již krátce po roce 1274 se z řad katolické církve ozývají kritické ohlasy, které postupně nabývají na síle. Většinou jsou kritici očistce zároveň kritiky církve. Jedná se například o Johna Wiclifa, Mikuláše z Drážd'an, českého církevního reformátora Jana Husa a o většinu představitelů protestantských církvi (Martin Luther napsal pojednání *Vyvrácení očistce* a skepticky výsměšně se k němu stavěl i Kalvín).¹³⁶

Existence očistce není v Bibli zmíněna explicitně, v některých knihách Starého a Nového zákona nacházíme spíše zmínky o konáních vedoucích k prominutí hříchů duším, které by jinak upadly do věčného utrpení. Ve Starém zákoně najdeme zmínku ve 12. kapitole 2. knihy Makabejské: *„U každého z padlých našli pod šatem amulety bůžků z Jabny, ... to byla příčina proč padli. Všichni dobrořečili Hospodinu, ... Ale potom prosili a modlili se, aby jim byl ten přestupek plně odpuštěn. Šlechetný Juda domlouval lidu, aby se chránili hříchu, když na vlastní oči viděli, co se stalo, a jak hřích byl příčinou toho, že někteří padli. Na to uspořádal ... sbírku a poslal do Jeruzaléma dva tisíce drachen, aby byly přineseny oběti za padlé. Bylo to krásné ... jednání, vždyť Juda přitom myslel na vzkříšení. Kdyby nebyl přesvědčen, že padlí vstanou, bylo by zbytečné a marné modlit se za mrtvé. On však byl přesvědčen, že těm, kdo zemřeli ve zbožnosti, je připravena nejkrásnější odměna. ... proto dal*

¹³⁵ DINZELBACHER, Petr. *Poslední věci člověka*. 1. Vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 63–64. ISBN 80-7021-693-X.

¹³⁶ DINZELBACHER, Petr. *Poslední věci člověka*. 1. Vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 65–66. ISBN 80-7021-693-X.

přinést smírcí oběti za mrtvé, aby jim byly odpuštěny hříchy.“¹³⁷ V Novém zákoně pak můžeme hledat v 5. kapitole Matoušova evangelia: „*Dohodni se se svým protivníkem včas, dokud si s ním na cestě k soudu, aby tě neodevzdal soudci a soudce žalárníkovi, a byl bys uvržen do vězení*“¹³⁸ Pobyt duší v očistci se tak stal jedním ze zásadních eschatologických témat pro živé katolíky, jejichž pomocí se dalo od béd bližním pomoci. Tomu se přizpůsobila i samotná církev, kdy ještě během šestnáctého století aktivně spolu s odpustky fungovali tzv. očistcoví kněží (purgatoriens). Jednalo se o velmi specifickou orientaci v rámci kněžského řádu, specializovanou pouze na pohřby a zádušní obřady. Princip obětí (představované penězi) za mrtvé byl kritizován od dob vzniku prvních herezí z konce dvanáctého a z třináctého století. V našich podmínkách se jedná o církevní oblast, kterou aktivně v posledních letech života kritizovala skupina kolem Jana Husa pro její nemorálnost a rozpor s Kristovým učením.

Tento pohled je správný z poloviny. Církev, respektive její služebníci, bohatli, ale na druhou stranu se jednalo o uznávaný, reálný prostředek pro odpuštění hříchů a zmírnění béd v očistci. Běžně byly slouženy a vykonávány mše a modlení za kněze a biskupy, i ti byli smrtelníky a hříšníky. Pozůstalí měli v rukou několik způsobů, jimiž mohli duším svých příbuzných ulehčit pobyt v očistci; katolickou církví byl nejuznávanější systém (placených) obětí, dále doprovázený modlitbami za zemřelé.¹³⁹

Během baroka docházelo k pravidelnému a silně obraznému ztvárnění lidských béd a údělů v církevní literatuře. Nacházíme jej v písních, básních, prozaických textech, z nichž je nejobrazněji pojímáno téma smrti, těla a duše v kazatelské literatuře.¹⁴⁰

Člověk byl chápán jako dichotomní spojení pozemského s duševním (mystickým). Na jedné straně stála tělesná pomíjivost se všemi strastmi, nešvary a bolestmi, na druhé věčný život, nebo věčné zatracení. V zásadě se jedná o rozšíření a ukotvení části hádky Krista s Farizeji v praxi v 8. kapitole evangelia sv. Jana, verše 51. a 52., v níž je psáno: „*Amen, Amen pravím vám, kdo zachová mé slovo nezemře na věky. / Židé mu řekli: ... ty praviš, kdo zachovává mé*

¹³⁷ 2 Mak. 12, 41–45.

¹³⁸ Mt. 5, 25.

¹³⁹ DINZELBACHER, Petr. *Poslední věci člověka*. 1. Vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 65. ISBN 80-7021-693-X.

¹⁴⁰ Zde by bylo zcela mylné navodit představu o primárním propojení ztvárnění utrpení v očistci a pekle s barokem. Baroko mu přidalo pouze na masivnější obraznosti. Pekelné hrůzy duše jsou zmiňovány od středověku. Za všechny texty stačí připomenout Danteho popis cesty peklem v Božské komedii.

*slovo, neokusí smrti na věky.*¹⁴¹, tedy o vytvoření symbiózy přípravy na posmrtný život duše během pozemského života těla. Smrt zastává úlohu jakéhosi transformátoru převádějícího nesmrtelnou složku (duši) z pomíjivého pozemského k nepomíjivému božskému. Zároveň se jednalo o jeden z teologických sporů, který vedl Kristus s částí představitelů židovské náboženské obce.

V předchozích řádcích zmíněný teologický předpoklad je výchozím bodem pro pochopení problematiky revenantů, jako zbloudilých trpících a jinak postižených duší, jenž je následně doplněn o různé pověsti, pořekadla, lidová úsloví, zvyklosti a moudrosti, jež nikdy nebyly v přímé návaznosti na církevní autority, ale vyvíjely se z předkřesťanské pohanské tradice. Nemůžeme se tedy divit faktu, že vznikla různá přesvědčení o pobytech duše mimo základní eschatologická místa (nebe, peklo, očistec). V jedné době vedle sebe existovaly dva diametrálně odlišné světy a z nich vzešlé pomoci trpícím duším. Byl to svět lidových zvyklostí a tradic, proti nimž stály křesťanské, u nás převážně katolické, obřady.¹⁴²

¹⁴¹ *Bible*. Česká biblická společnost.

URL: http://www.bible.net.cz/app/b?book=John&no=8&_sourcePage=vY2eyyt_sWVGQYKcpF4wLQ%3D%3D&_fp=nFNCYGSvzuciS62FxljgJDA%3D%3D. [citováno 23. června 2013].

¹⁴² NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 146 – 147. ISBN 80-7021-397-3.

5 Křesťanský přístup k umírání a smrti

5.1 Historie pohřbívání v křesťanském světě

Křesťanská tradice je od svých počátků provázána s vysokou mírou rituálnosti/obřadnosti. Podíl na ní má historická návaznost na judaismus a vlastní dobový úzus rituálů různých náboženských uskupení po rozsáhlé Římské říši. Rané pohřební rituály byly spoluutvářeny dobovými zvyklostmi a situacemi. Promítá se v nich na jedné straně dobová tradice obřadů a na druhé dobová nenávisť, perzekuce a pronásledování křesťanské komunity. Přejaté tradice byly očištěny od pohanského nánosu a proloženy křesťanskou symbolikou. V zásadě se však jednalo o pokřesťanštění převážně římských pohřebních rituálů. Po skonu byly nebožtíkovi zatlačeny oči a uzavřena ústa, následovalo omytí těla, popřípadě nabalzamování vonnými mastmi a jeho zahalení do bílého plátna (rubáše). Při pohřebním průvodu bylo tělo neseno za doprovodu žalmů a smutečních písní na nosítkách k pohřebišti. Na rozdíl od římské zvyklosti pohřbívát v noci s loučemi, probíhaly křesťanské pohřby převážně ve dne. Pokud nebožtík skonal k večeru, byla držena před vchodem k márám stráž. Postupně se do pohřebního rituálu vkládal odkaz Kristova vzkříšení, a tak bylo s pohřbem otáleno do třetího až čtvrtého dne. Další rozdíl mezi římskou a křesťanskou tradicí spočíval ve způsobu pohřbu. Zde je patrné převzetí židovského zvyku mrtvé nespalovat, nýbrž pohřbívát do země. Tento úzus nebyl dodržován striktně, spálení nezabraňovalo duším v cestě do nebe a neproblematizovalo vzkříšení po posledním soudu. Výrazný odklon od římské tradice je patrný i v pojetí pohanské „ceremonie“ smutku. Zprvu existence eucharistického společenství byla od čtvrtého století nahrazována tzv. agapé, hostinami po smutečním obřadu.¹⁴³

Významný vliv na rozvoj náboženských křesťanských obřadů mělo Konstantinovo prohlášení křesťanství za mezi dovolená náboženství.¹⁴⁴ Došlo k proměně a prodloužení celého rituálu. Mrtvé tělo bylo z domu přeneseno do kostela, kde bylo uloženo po dobu tří dnů. Tato tradice byla utlumena, nikoli úplně zrušena, až budováním speciálních mární. Vlastní pohřební obřad probíhal následovně: v čele průvodu šel kněz s ministranty, jeden z nich mohl nést kříž, nebo zvonit na zvonek; tato činnost je známá od první půle šestého století, ale nebyla pravidlem. U hrobu byl rituál dovršen skrácením rakve svěcenou vodou, okouřením

¹⁴³ SALAJKA, Milan. *Křesťanská bohoslužba*. 1. Vyd. Praha: Blahoslav, 1985. s. 75–76.

¹⁴⁴ Bylo tak učiněno roku 313 n. l. a uskutečněno díky „*Milánskému ujednání*“.

kadidlem, modlitbami, smutečnými zpěvy (v řecké oblasti byl na spuštěné tělo vysypán popel z kadidla a vylit olivový olej) a vhozením tří hrstí hlíny na rakev.¹⁴⁵

Po vlastním pohřbu probíhaly v rámci komunity příbuzných duchovní shromáždění o modlitbě za nebožtíkovu duši. Nejčastěji docházelo k setkání třetího, sedmého a čtyřicátého dne, přičemž docházelo i k navýšení. Tak se například setkávali pozůstalí při modlitbě navíc devátého a třicátého dne.¹⁴⁶

Z modlení se postupem času vyvinula tzv. „památka za zesnulého“ spojená s organizovanými přímluvami za duši. Tyto přímluvy, jak jsem naznačila výše, daly převážnou moc nad nebožtíkovou duší do rukou církve. Do té doby byly bohoslužebné úkony tematicky členěny na rovinu vzkříšení (věčného života) a rovinu hříchu, utrpení, očisty a posledního soudu víceméně vyrovnaně. Následný vývoj směřoval k postupnému a rychlému vývinu, urychlenému dogmatizací očistce, do tematického uzavření mezi hřích a utrpení skrze trest.¹⁴⁷

Spolu s vývojem pohřebních rituálů docházelo ke změně situování pohřebišť. V rané církvi byla pohřebiště umísťována v souladu s dobovým územím za „hradby“ města. Od přelomu šestého a sedmého století se hřbitovy začaly budovat v okolí kostelů a modliteben, tedy v rámci osad. Bohaté rodiny a významné osobnosti směly být ukládány v samotném kostelu, naopak pro nepokřtěné a jinak nepřipojené k církvi byla vymezena zapadlá místa v rozích a koutech pohřebišť.¹⁴⁸ Největší změna přichází roku 1786, kdy byl dekretem Josefa II. zakázán dosavadní způsob pohřbívání. Tedy na pohřebištích při kostelech uvnitř měst nebo přímo v kostelích. Tím byl poprvé vyhrazen živými určitý prostor pro mrtvé. Teprve od této doby se objevují hřbitovy, tak jak je známe dnes.¹⁴⁹

¹⁴⁵ SALAJKA, Milan. *Křesťanská bohoslužba*. 1. Vyd. Praha: Blahoslav, 1985, s. 76.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 76–77.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 77.

¹⁴⁸ SALAJKA, Milan. *Křesťanská bohoslužba*. 1. Vyd. Praha: Blahoslav, 1985, s. 78.

¹⁴⁹ URBAN, Miroslav. *Prostory smrti. Nástin vývoje hřbitovů zemí českých*. Sokolov: Okresní muzeum a knihovna Sokolov, 1998.

5.2 Umírání a smrt

Od ranně křesťanského období se ustalovaly základní rituály spojené s procesem umírání a smrti. Pro naši potřebu bude stačit jejich rozdělení na procedury před smrtí a po smrti. Pro prvně jmenované, pokud to bylo možné, byl typický aktivní přístup umírajícího. Jednalo se o situace často zpracovávané a idealizované v různých rytířských románech, které se v pozdějších letech staly součástí žánru „knížek lidového čtení“ a jiného brakového čtiva. V praxi tato procedura obsahovala jakési vyrovnání se umírajícího s okolním pozemským světem a přípravu na cestu do světa nezemského. Umírající se rozloučil s rodinou a přáteli, provedl poslední uspořádání věcí, vyjasnil, promluvil, zavzpomínal, poradil či se jinak vyjádřil k jemu blízkému tématu, popřípadě k tématu, které považoval za důležité. Jinak se vyjadřoval šlechtic, jinak duchovní a zcela odlišné poslední potřeby bychom našli u vojáka či obyčejného sedláka. Stála by tak před námi celá škála rad a ponaučení, obsáhnuvších prakticky kompletní sociální rozrůzněnost a flexibilitu tehdejší společnosti. Po tomto posledním vyjádření následovaly, pokud tomu podmínky a postavení umírajícího dovolovaly, duchovní církevní rozloučení, vypořádání se s uběhlým životem.¹⁵⁰

Před smrtí měl umírající dojít k vyrovnání se s Bohem. K tomu napomáhala poslední rozhřešení, získání svátostí a pomazání (absolution). Poslední pomazání a rozhřešení přitom mohlo být vykonáno i nad mrtvým tělem (absoute). V některých případech držel umírající zapálenou svíci. Souběžně s úkony, které umírajícího přibližovaly na cestu do nebe, probíhaly modlitby a smuteční zpěvy. V některých případech se o ně starala rodina, v jiných místní farář a farní sbor a v dalších například náboženská bratrstva.

Součástí umírání a péče o umírajícího bylo vykonání bohoslužeb, které si přál umírající odsloužit ke spáse své duše. Jednalo se o draze placený, ale na druhou stranu účinný prostředek, jenž měl společně s posledním pomazáním a zpovědí pomoci ke zmírnění očistcových béd. Tím, že byla služba „placená“, znamenala poměrně zásadní omezení pro příjemce, které bylo vyrovnáno až masivním nárůstem náboženských bratrstev. Dochovaly se některé z instrukcí, které movitý umírající zadal svým poddaným: „*Bude-li to možné, až in agonia mortis upadne, nechť laskavě pošlou do kláštera augustiniánů ... a dají tam odsloužit pět mší quinque plagie, pět mší Cruce, ...*“¹⁵¹ a „*Žádá své dcery a snachy ..., aby daly ... u hlavního oltáře odsloužit mši za její duši, ... aby se v době agónie odsloužilo sedm mší na počest ukřižování ... Spasitele. ... Až do agonie upadne, aby bylo odslouženo*

¹⁵⁰ ARIÈS, Phillippe. *Dějiny smrti I.* 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. 28–29. ISBN 80-7203-286-0.

¹⁵¹ ARIÈS, Phillippe. *Dějiny smrti I.* 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. 217. ISBN 80-7203-286-0.

*třicet mší u bosých karmelitánů, třicet u augustiniánů, třicet u františkánů a třicet u dominikánů.*¹⁵² Jiný žadatel si přál odsloužit tisíc mší „...a at' je s nimi započato co nejdříve, jakmile upadnu v agonii.“¹⁵³ Další mše byly na základě přání slouženy po „vypuštění duše“. Jejich množství bylo různé, od několika po stovky až tisíce, přičemž byl brán zřetel na kapacitní možnosti jednotlivých kostelů. Obecně však platilo nechat mši sloužit před hlavním kostelním oltářem: „*Nechť se v kostele ... v den jeho pohřbu odslouží tolik mší, kolik se sejde kněží v sakristii kostela*“¹⁵⁴, „... jakmile moje tělo spočne v hrobě, nechť se ihned odslouží třiatřicet tichých mší, ... co možná nejdříve.“¹⁵⁵ a „*V den skonu, bude-li to možné, nebo nazítří gregorián o třiatřiceti mších a kromě toho co možná nejdříve sto Requiem.*“¹⁵⁶ Specifickým přáním bylo sloužení tzv. annualis, ročního cyklu tři sta šedesáti mší, který byl závisle na přání nebožtíka nebo jeho rodiny sloužen buď v rozmezí celého roku, nebo byla vybrána cyklová období, například třikrát či čtyřikrát do roka.¹⁵⁷

Na tomto místě si musíme uvědomit, že úkony probíhaly na „časové“ hranici mezi pozemským a věčným životem a obřad byl nastaven tak, aby se jednotlivé rituální procesy vyvíjely proměnou umírajícího za nebožtíka. Zprvu modlitby za umírajícího nahradily modlitby za zasnulého a ve stejném duchu se obměňovaly i smuteční písně a úkony kněze (pomazání umírajícímu nahradilo pomazání mrtvého těla). Významnou součástí rituálu tvořila přítomnost páleného kadidla. Mezi odborníky existují dvě různé interpretace. První je odvozena od pohanských pohřebních rituálů, při kterých docházelo k vykuřování těla (mrtvého i živého). Druhá je čistě platná křesťanské tradici, kdy vonný kadidlový dým vyprovází duši zemřelého na cestu do nadpozemského života.¹⁵⁸

Prakticky většina rituálních úkonů a symbolů se spolu s nebožtíkem přesouvala k poslednímu rozloučení do kostela a následně k hrobu. Do kostela bylo tělo v příslušný den přepraveno z márnice, popřípadě z míst určených pro uskladnění mrtvých. Následný rituál, jak bylo výše zmíněno, vychází z rituálů určených umírajícímu. Vystavené mrtvé tělo je oděno v rubáš a uloženo v rakvi na sarkofágu. Při bohoslužbě kněz uděluje další pomazání, u sebe nebo u svých ministrantů má kropáč, kropenku, kadidelnici, modlitební knihu, kříž a někdy svíci.

¹⁵² ARIÈS, Phillippe. Dějiny smrti I. 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. 217. ISBN 80-7203-286-0.

¹⁵³ Tamtéž, s. 217.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 217.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 218.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 218.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 219.

¹⁵⁸ ARIÈS, Phillippe. Dějiny smrti I. 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. 180–181. ISBN 80-7203-286-0.

Kolem vystavené rakve byly umístěny hořící svíce a tělo bylo okuřováno kadidlem.¹⁵⁹ Podle zvyku farnosti, nebo dle společenského postavení, bylo na počest mrtvého proneseno pohřební kázání. Buď byla „řeč“ pronesena v kostele, nebo až před spouštěním rakve na hřbitově.¹⁶⁰

Slavnostní obřad prošel od patnáctého století do století osmnáctého poměrně zásadní proměnou. Postupem času se stabilizoval a ustaloval, až nabyl podoby jednotného kodifikovaného rituálu, přičemž i během osmnáctého století docházelo u bohatých zesnulých k plánování, přáním a vlastním intencím, jak do pohřebního rituálu zapojit svého ducha. Uvedu jeden příklad za vše z přelomu sedmnáctého a osmnáctého století: „... *necht' je v den mého pohřbu odsloužen smuteční obřad, to jest nešpory a vigílie o devíti čteních; jakmile čtení skončí, celá Libera a ... laudy za zesnulé. ... následujícího dne budou odslouženy dvě mše za zesnulé, jedna na počest Ducha svatého Poté co vejde pohřební průvod do chrámu, zastaví se před krucifixem a účastníci zazpívají celý Creator omnium rerum. Tím obřad skončí.*“¹⁶¹ Církevní představitelé začali chápat nutnost sjednocení rituálu a jeho kodifikaci. První pokusy jsou patrné z konce šestnáctého století, završení celého procesu pak bylo s úspěchem dokončeno v sedmnáctém století. Závěrečný „produkt“ nesl oficiální název „Requiem“. Bylo by mylné se domnívat, že došlo k odstoupení od ostatních mší, které byly zmíněny. Pokud si nebožtík mše přál a řádně zaplatil, bylo mu vyhověno. Requiem však byla jedinou možnou kodifikovanou mší slouženou v přítomnosti těla, před vlastním uložením ostatků do hrobky.¹⁶²

Z kostela se rituál přesouvá k hrobu. Tato část rozloučení se dá rozdělit do dvou fází. První fází je samotná cesta ke hřbitovu, respektive k hrobu, druhou spouštění rakve do hrobu a s tím spojené náležitosti.

Průvod ke hřbitovu, pokud se konal, byl vyplněn modlitbami, smutečními písněmi a okuřováním rakve s nebožtíkem. U hrobu se pokračovalo s modlitbami a písněmi, navíc kněz (opět) pokropil svččenou vodou rakev i vnitřní prostor hrobu či hrobku.¹⁶³

¹⁵⁹ ARIÈS, Phillippe. *Dějiny smrti I.* 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. 182. ISBN 80-7203-286-0.

¹⁶⁰ SLÁDEK, Miloš. (ed.). *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století.* 1. vyd. Praha: Argo, 2005, s. 58. ISBN 80-7203-709-9.

¹⁶¹ ARIÈS, Phillippe. *Dějiny smrti I.* 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. 221. ISBN 80-7203-286-0.

¹⁶² ARIÈS, Phillippe. *Dějiny smrti I.* 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. 223. ISBN 80-7203-286-0.

¹⁶³ Tamtéž, s. 182.

V době po pohřbení těla se dále pokračovalo se smutečními obřady, které byly zakončeny udělením rozhřešení (někdy i nad samotným hrobem). Shodně s modlitbami před smrtí a s průběhem pohřbu se u majetnějších obyvatel postupovalo se smutečními mšemi v souladu s přáním nebožtíka (pokud takové přání existovalo). Uvedu opět několik dobových případů: „*Ve třech následujících dnech budou odslouženy tři smuteční obřady, a každý z nich se bude skládat z vigilie a třech mší ...Další smuteční obřad bude odsloužen v den oktávu.*“ Zde je uvedena zajímavá zmínka o „dni oktávu“. Je jím myšlen obřad v den ročního výročí úmrtí. Obřad se skládal ze zádušní mše a několika zpívaných mší, z udělení posmrtného rozhřešení a z pokropení hrobu svěcenou vodou. Den oktávu byl zároveň ukončující den ročního cyklu smutečních bohoslužeb. Po něm následoval cyklus nový, věčný, skládající se ze mší fundačních. Jejich množství a intervaly se odvíjely od přání nebožtíka, který pro ně založil fundaci (klášteru, kostelu, řádu atp. odkázal nebožtík movitý nebo nemovitý majetek, jenž měl různou podobu; také se mohlo jednat o dostavení či založení kaple, kostel nebo jiné církevní stavby).¹⁶⁴

Na tomto místě si dovoluji odbočit k jedné z poměrně ojedinělých, ale o to více zajímavých pohřebních vzpomínkových tryzen významných šlechticů a boháčů, tzv. castra doloris, hradů smrti. Jednalo se o oltářové stavby v kostelech připomínající malé, ale velmi luxusní letohrádky. Jako příklad mohu uvést dvě. První náleží Humprechtu Janu z Černína. Druhá, méně vznešená, byla manželky Leopolda I. Eleonory Terezie Falcké. Castra doloris byly jakési alegorické zámky připomínající bludiště, ve kterých návštěvník prochází veden značkami cestou „obrazových galerií“, jež mapují život nebožtíka a představují jeho nejvýznamnější okamžiky. Rakev byla uložena, ne nutně s nebožtíkem, ve středu na baldachýnu. Sám tvar nebo konstrukce „hradu“ nebyly přesně stanoveny. Mohl jím být úhelník nebo také kruh, ve většině případů kraje ohraničovalo sloupořadí zakrývající nebesy rakev. Stavba mohla, nebylo to však podmínkou, ústít do věžového tvaru, a tím naznačovat cestu do nebe. Vnitřek byl dekorován symboly smrti, utrpení, ale také odpuštění a spasení. Na sloupech, štítech či jiných dekorativních znacích směly (a většinou také byly) být vyryty-vytesány, náboženské, eventuálně vzpomínkové texty, které doprovázely nebožtíka do záhrobí.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 223–225.

¹⁶⁵ SLÁDEK, Miloš (ed.). *Vítr jest život člověka, aneb Život a smrt v české barokní próze*. Praha: H+H, 2000, s. 297-332. ISBN 80-86022-47-1.

5.3 Význam náboženských bratrstev v procesu odlehčení duše od hříchů

Náboženská bratrstva byla specifickými terciárními organizacemi jednotlivých katolických náboženských řádů. Jednalo se o organizovaná společenství s danou hierarchií v čele s duchovním správcem knězem a představenstvem tvořeným z řad laiků. Organizovala se při kostelech a disponovala vlastním majetkem spravovaným úředníky a kontrolovaným ročními revizemi. Náplň jejich činnosti určovala statuta schválená příslušnými činiteli daných řádů (např. jezuitů, benediktýnů, františkánů atp.).¹⁶⁶

Bratrstva vznikala od patnáctého století, přičemž jejich masový rozmach je ve střední Evropě spojen s koncem třicetileté války a následujícího osmnáctého století. Jejich činnost byla zásadně omezena patenty Josefa II., po jehož smrti byla s menší intenzitou obnovována. Ve své vrcholné době tvořila bratrstva masový jev. Bylo jich nezanedbatelné množství, přes 870, s velikou členskou základnou. Být jejich součástí znamenalo mnohé výhody v přístupu k svátostem a jiným církevním úkonům. (Mezi nejdůležitější patřil přístup k papežským odpustkům udělovaným buď za řádně vykonané náboženské úkony, nebo, v menší míře, za finanční obnos). Obecně se dá říci, že bratrstva organizovala a uspořádávala církevní život jednotlivce. V následujících řádcích se zaměřím pouze na jejich činnost spojenou s posledními záležitostmi člověka (před i po smrti).¹⁶⁷

Smrt znamenala pro bratrstvo tři typy úkonů. První se pojil s péčí o umírajícího, druhý s přípravou a provedením rituálu pohřbu a třetí s orodováním za duši zemřelých.¹⁶⁸

5.3.1 Podpora v těžké nemoci

Podpora členů v těžké nemoci se skládala z několika základních úkonů. V první řadě se jednalo o skutek milosrdenství (potěšit nemocného), dále o duchovní rozměr návštěvy, tedy o pobožná slova, a nakonec, pokud by se blížila smrt, o řádné církevní zaopatření.¹⁶⁹

V 5. reguli bratrstva Navštívení Panny Marie z Mladé Vožice stojí: „*Pokud by někdo z pánův bratrův a sester do nemoci obzvláště těžké upadl, nejen toliko láska křesťanská, která všechny zavazuje, ale společnost lásky bratrská zavázanější činí, k tomu vésti má, by spolubratři takového nemocného navštívili, jej duchovní řeči posilnili, k tomu měli, by skrze*

¹⁶⁶ MIKULEC, Jiří. *Institucionalizovaná zbožnost i smrt. In: Církev a smrt. Institucionalizovaná smrt v raném novověku*. 1. Vyd. Praha: Historický ústav AVČR, 2007, s. 163–164. ISBN 978-80-7286-106-4.

¹⁶⁷ MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. 1. Vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 29. ISBN 80-7106-422-X.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 70.

¹⁶⁹ MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. 1. Vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 71. ISBN 80-7106-422-X.

duchovního správce časně a ne tenkrát (jak se mnohýkrát činívá), když duše na jazyku jest, svátostmi potřebnými svou milou duši opatřil, a se plnomocných odpustkův při skonání života svého oučastným učinil“¹⁷⁰ V praxi byla taková pomoc prováděna modlitbami za nemocného a doprovázením kněze se svátostmi eucharistie či s posledním pomazáním. V některých bratrstvech byla příprava jedinců na smrt součástí regulí. Jedinci si měli připomínat nevyhnutelnost a hlavně nepředvídanost smrti a tomu přizpůsobit svůj život. Chovat se tak, aby smrt byla plynulým přechodem ze života pozemského do života věčného.¹⁷¹

5.3.2 Pohřeb

Pohřeb představoval pro bratrstvo významnou společensko-duchovní událost. V první řadě znamenalo zajištění ceremoniálu poklidný odchod nebožtíka z tohoto světa, v druhé významný prostředek pro zviditelnění bratrstva. Co se týče formálních záležitostí, tedy průběhu pohřebního rituálu, byla účast členů bratrstva povinná a u některých bratrstev odměňována odpustky. Dále se bratrstvo staralo o organizaci a vystrojení pohřbu. Zapůjčovalo slavnostní přehozy na rakev, malované pohřební štíty upevňované na vůz, nebo rakev. Smuteční praporec, slavnostní smuteční hábity pro vlajkonoše a nosiče rakve atp. (těmito činnostmi se zviditelňovalo a soupeřilo s ostatními bratrstvy o členy). Účastí na pohřbu bratrstvo současně proklamovalo svou celistvost a dostalo možnost uplatnit charitativní dimenzi své činnosti zaopatřením sirotků, vdov a vystavením pohřbu nemajetným či zchudlým členům i nečlenům bratrstva.¹⁷²

5.3.3 Úkony za zemřelé

Poslední činnosti pro zemřelého byly směřovány k zmírnění nebo úplnému zbavení béd v očistci. Bratrstvo svým chováním a svými skutky v podstatě nedělalo rozdílu mezi fyzickým (živým) a pokračujícím posmrtným životem. Nebožtík, který v našem světě zemřel, byl dále chápán jako živá a smyslových vjemů schopná existence, již si musí modlitbou a přímlyvami pomoci k dojití věčného života.¹⁷³

Opět se jednalo o všeobecné snahy všech bratrstev, avšak ovlivněné jednotlivými regulemi a papežem udělenými privilegii. Nejvýznamnějším vlivem byla obdařena škapulířová a růžencová bratrstva, která disponovala papežskými privilegii ustanovujícími následující:

¹⁷⁰ MIKULEC, Jiří. *Institucionalizovaná zbožnost i smrt. In: Církev a smrt. Institucionalizovaná smrt v raném novověku*. 1. Vyd. Praha: Historický ústav AVČR, 2007, s. 171. ISBN 978-80-7286-106-4.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 172.

¹⁷² Tamtéž, s. 173–174.

¹⁷³ MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. 1. Vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 81–82. ISBN 80-7106-422-X.

pokud má umírající člen bratrstva při sobě posvěcenou svíčku, generální zpověď a rozhřešení (u růžencových bratrstev), nebo karmelitánský škapulíř (u škapulířových bratrstev), vyhne se jeho duše očistci a půjde rovnou do nebe. Taková privilegia však nebyla trvalá, často se udělovala na časově omezené období a jednotlivá bratrstva po vypršení času je musela za danou taxu obnovovat, nebo o ně přišla.¹⁷⁴ Oproti těmto, pro smrtelníka exklusivním privilegiím, stály běžné činnosti průměrných bratrstev – modlitba za zemřelého příslušníky společenství a zádušní pobožnosti. Zádušní pobožnosti byly limitované majetkem bratrstva, jednotlivými členy a regulemi. Od těchto faktorů se odrážely další úkony. Skutečnost, zda byl nebožtík movitý, aby si mohl dovolit vlastní rekviem, nebo zda byla jeho smrt vzpomenua jednou za rok s ostatními zemřelými, při mši za zemřelé. Tento typ bohoslužeb pak měl na základě udělených privilegií u jednotlivých bratrstev shodný význam s privilegií růžencových a škapulířových bratrstev – sloužená mše automaticky přesouvala nebožtíkovu duši z očistce do nebe.¹⁷⁵

Dalším významným nástrojem pro ulehčení duším byla tzv. oltářní odpustková privilegia udělovaná jménem papeže římskou kurií pro oltáře farních a řádových kostelů po celém katolickém světě. Význam privilegia byl podobný významu některých zádušních mší. Odsloužená mše u privilegovaných oltářů a v předem stanovený den vysvobozovala duši z očistce.¹⁷⁶

Pokud pomineme výše zmíněná privilegia spojená s liturgickými obřady a rituály, zůstala živým členům bratrstva povinnost vzpomínat v modlitbách na zemřelé, na jejich duše, sloužit v případě absence privilegií za jejich blaho mše v zásadě větší míře než při běžném katolickém životě. Některá bratrstva dokonce povolovala přijetí do svých řad umírajícím i mrtvým, jen aby byly naplněny jejich regule, splněna povinnost a duším v očistci bylo více uleveno od béd.¹⁷⁷

¹⁷⁴ MIKULEC, Jiří. *Institucionalizovaná zbožnost i smrt. In: Církev a smrt. Institucionalizovaná smrt v raném novověku.* 1. Vyd. Praha: Historický ústav AVČR, 2007, s. 175. ISBN 978-80-7286-106-4.

MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách.* 1. Vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 82. ISBN 80-7106-422-X.

¹⁷⁵ MIKULEC, Jiří. *Institucionalizovaná zbožnost i smrt. In: Církev a smrt. Institucionalizovaná smrt v raném novověku.* 1. Vyd. Praha: Historický ústav AVČR, 2007, s. 176. ISBN 978-80-7286-106-4.

¹⁷⁶ MIKULEC, Jiří. *Institucionalizovaná zbožnost i smrt. In: Církev a smrt. Institucionalizovaná smrt v raném novověku.* 1. Vyd. Praha: Historický ústav AVČR, 2007, s. 177. ISBN 978-80-7286-106-4.

¹⁷⁷ MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách.* 1. Vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 83. ISBN 80-7106-422-X.

6 Lidová tradice a zvyklosti při chápání smrti a umírání

Lidové pojetí problematiky smrti a umírání bylo jakýmsi skloubením oficiální náboženské věrouky s tradičními předkřesťanskými pohanskými představami a rituály. Prostor venkova, odtržený od intelektuálního prostoru vzdělaných katolických kněží a později osvícenského měšťanstva, si uchovával jasně vybočující specifika jak v pojmání smrti, tak následného posmrtného působení duše v nebi, pekle a očistci (blíže se budu v následujících řádcích zabývat posledními dvěma zmíněnými). Základní rozdíl, patrný na první pohled při zkoumání církevních pramenů a záznamů lidové slovesnosti, pověstí, povídek, bajek a pranostik, tkví v první řadě v zásadně rozšířených možnostech duše, jenž se vymyká jasnému kategorizování a definování napříč křesťanskými věroukami, bez rozdílu, zda se jednalo o katolíka, protestanta či pravoslavného.¹⁷⁸

Jak bylo v předchozím odstavci zmíněno, duše byla v jednotlivých regionálních lidových pojetích zásadně modifikována. Duše nebyla odsouzena pouze k pasivní vyčkávací pozici, kdy doufá v přímluvy z pozemského světa, ale sama se snaží svou aktivitou dopomoci k osvobození a k cestě do nebe. Dále jsou poměrně zásadně odlišné možnosti smrtelníků na bytí duše v očistci. Očistcová muka byla například zintenzivňována vařením vody v měděném hrnci, házením skořápek vajec do ohně a vrzáním dveří ze stodoly. Na druhou stranu jsou z lidových pověstí známy akty, které naopak od běd pomáhají. Často je zmiňováno hvízdání si při pálení uzlu a pronesení stejného slova zároveň dvěma lidmi.¹⁷⁹

Výše zmíněné skutky měly krátkodobý vliv na pobyt duší v očistci. Nyní budou zmíněny skutky, které duše z očistce osvobozovaly. Rozdělím je dle kategorií. První kategorii budou tvořit tzv. „vysvobuzující slova“. V praxi to znamenalo, že jedinec vědomě či nevědomě vyslovil na příslušném místě, popřípadě v příslušnou dobu, předurčené slovo a duše byla z očistce propuštěna. Z tradovaných příběhů uvedu jeden příklad. První se pojí s příběhem muže vracejícího se v noci z hospody domů. Když míjel hřbitov, uslyšel kýchání a ze slušnosti kvitoval „Pozdrav tě Pán Bůh“. V odpovědi se mu dostalo „Na tohle již dlouho čekám – až dnes si mne vysvobodil“. Jiná možnost vysvobození se pojila přímo s daným

¹⁷⁸ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 159. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁷⁹ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 160. ISBN 80-7021-397-3.

potomkem (např. potomek ze čtvrtého kolena), často bylo užíváno násobků a součtů čísla čtyři.¹⁸⁰

Blíže křesťanskému pojetí stojí chápání modlitby jako běd zprošťující nástroj. Příklady jsou patrné z různých zlidovělých či lidem upravených modliteb. Ve většině případů se jednalo o provolání ve smyslu: „*Kdo tuto modlitbičku říká bude, ... ten duše osvobodí bude ...*“. Jiný případ funkce modlitby je v příbězích z ústní lidové slovesnosti. Pro tuto kategorii je v nich přání po modlitbě aktivním projevením přání duše nebožtíka, který se zjevuje ve snech, nebo v „reálném“ životě a prosí za modlitbu, jindy za vykonání mše či poutě, jež by ukončily jeho utrpení v očistci. Traduje se příběh, ve kterém se duše zemřelého milence zjevovala služce a prosila ji, aby přesvědčila obyvatele vesnice, ke tři dny dlouhému modlení, které by jej vysvobodilo do nebe. Služce se vesnici přesvědčit podařilo a při modlitbách stála stranou a rozmlouvala s duchem. Po třech dnech usilovného modlení duše zmizela.¹⁸¹ Pro duši prosící za pout' byl vybrán příběh z Boskovicka, kde se údajně dívka Dorotce zjevovala duše a prosila o vykonání pouti. Podmínky byly dvě. Dorotka nesmí s nikým promluvit a musí jít bosá. Po útrapách, kdy konečně dorazila do cíle a ukončila závěrečné modlení, se nad oltářem objevila bílá holubice a vznesla se k nebesům.¹⁸²

Poslední kategorie bude přímo odkazovat ke křesťanské symbolice, můžeme v jejím případě hovořit o jakémsi zlidovění. Jedná se o využití symbolu Panny Marie a její moci, které bylo definováno na základě ustálených církevních dogmat, v rámci lidové kultury. Panna Maria prakticky ve všech dochovaných příbězích funguje jako mocná přímlovkyně neboli vlivný element. Uvedu jen několik příkladů. Prvním je duše hříšníka, která byla od nebeské brány svatým Petrem vykázána a v doprovodu Panny Marie odvedena do očistce, kde splácela své hříchy tělesnými mukami za to, že hříšník nechodil ke zpovědi ani do kostela a nedával almužnu chudým. Až svá pozemská provinění odpykala, přišla si pro ni Panna Marie, podala jí svůj prst, doprovodila zpět k nebeské bráně a přemluvila svatého Petra, aby duši vstup do nebe povolila. V druhém případě sama určí hříšné duši trest: musí tak dlouho klečat na kolenou, dokud z nich nepoteče krev. Až se tak stalo, byly její hříchy odpuštěny.

¹⁸⁰ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Narození a smrt v české lidové kultuře. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 160. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 161.

¹⁸² Tamtéž, s. 161.

6.1 Rituály při umírání, smrti a po smrti v lidových zvycích a tradicích

Smrt znamenala pro rodinu i okolí venkovského lidu počátek období rituálů, které byly jakýmsi zvláštním propojením pohanských a křesťanských rituálů. Tím se nám představuje velmi specifický a originální, regionálně vyhraněný systém znaků a tradic, které by v městském prostředí byly v lepším případě označeny za kacířství, v horším za modloslužebnictví a čarodějnictví (i když se už neupalovalo). Prvořadě představovalo období od smrti do pohřbu dvě formy úkonů: prvním bylo ochránit tělo nebožtíka a rodinu s příbuznými před zlými démony, kteří jej obklopovali do pohřbu, v druhém docházelo k pečování o mrtvé tělo a jeho přípravu na pohřeb. Do této kategorie se řadí očišťování těla (mytí, zastříhávání vlasů a nehtů atp.), jeho oblečení v rubáš, koupě, vybavení rakve atd.¹⁸³ Podrobněji o těchto zvycích a úkonech pojednají následující podkapitoly.

6.1.1 Pohřbení zaživa

Vlastní skon představoval pro obyvatele vesnic i měst před vznikem moderního lékařství okamžik plný nejistoty. Mohlo se jednat o skutečnou smrt, a ve většině případů tomu tak bylo, ale také mohlo dojít k pohřbení živého člověka, který měl pouze výrazně slabší dech a puls a upadl následkem vyčerpávajícího průběhu nemoci do kómatu a delší dobu nejevil známky života. S tehdejšími možnostmi proto bylo značně obtížné u sporných případů rozhodnout, zda se jedná opravdu o smrt. Proto, nejen na vesnicích, se snažili lidé co možná nejvíce eliminovat možnost pohřbení zaživa, velmi hrozivého aktu. Snažili se různými primitivními prostředky zjistit, zda ležící tělo, nejevící známky života, je nebožtík, nebo nemocný. K nosu se přikládalo zrcátko nebo pířko, na oči se kapal tekutý vosk atp. Protože tyto postupy nevykloučovaly možnost „zmrtvýchvstání“, začalo se s vývojem zařízení, kterým by mohl obživlý v hrobě přivolat pomoc. Nejčastěji se jednalo o zvoneček umístěný v rakvi, u bohatších rodin s vystavěnou hrobkou zavedení trubice do rakve, která by na svém druhém konci ústila mimo hrob a umožňovala by nemocnému dýchat a přivolat pomoc. S jakou intenzitou docházelo k probuzení mrtvého není jasné, víme však z dochovaných záznamů o několika šťastných probuzených a nepohřbených. Začátkem devatenáctého století došlo k probuzení údajně mrtvého syna z Dačicka, který se probudil po půlnoci při poklesu teploty

¹⁸³ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 202. ISBN 80-7021-397-3.

se slovy: „*Dědoušku! Otevřte a pusťte mě do světnice, neb jest tu velká zima. ... A co jste mě sem uložili? ...*“¹⁸⁴

6.1.2 Zvony a zvonění

Významným prvkem bylo v případě úmrtí vyzvánění. Zvony v lidovém myšlení představovaly významný nástroj na vypuzení zlých mocností a duchů. Jejich hluk měl zemřelé chránit před mocí zla, proto bylo zvonění rozvrženo tak, aby jeho ochranná moc byla soustředěna jako doprovod úkonů, při nichž byl nebožtík nejvíce zlem ohrožen: krátce po skonu, když duše opouští tělo, při vynášení těla z domu a následné cestě do kostela a na hřbitov, při spouštění rakve do země atp. Zvonění bylo ovlivněno sociálním postavením jednice a regionem. Jelikož zvonění bylo jedním z druhů ochrany před zlem, jednalo se o poměrně finančně náročnou záležitost. Obecně platilo, že delší a častější zvonění bylo určeno bohatším zesnulým. U průměrných nebožtíků se většinou dodržovalo následující členění: třikrát se zvonilo po úmrtí muže, dvakrát po úmrtí ženy a jednou, když zemřelo dítě. Rytmus a melodie se odvíjely od nápěvů, veršů či zvolání, které měly být melodií proklamovány. Jedná se o stovky melodií. Jako příklad uvedu jen některé: *už umřel, už umřel; už ho nesou, už ho nesou; už je tam, už je tam; s Pánem Bohem do dolína, přikryje tě žlutá hlína; kdo umřel, ten tam a nepřijde již k nám*. Zajímavou kategorií jsou melodické nápěvy výsměšné a pro chudáky, například: *nemá nic, nemá nic, z Nemanic; měl hadry, luntý, měl hadry luntý; Pán Bůh dal, zase vzal, však dobře udělal; umřel jsem, musel jsem, nechtěl jsem; zavřel jsem očičky, sepjal jsem ručičky, natáh jsem nožičky* atp.¹⁸⁵

6.1.3 Péče o tělo

V době mezi smrtí a pohřbem bylo povinností rodiny, popřípadě, pokud žil nebožtík sám, obce, zaopatřit tělo zemřelého. Ve vesnickém prostředí, kde místní tradice ještě nesly znaky pohanských rituálů a zvyklostí, byl prvořadě kladen důraz na vytvoření podmínek, které by nebožtíkově duši umožnily co nejplynuleji opustit pozemský svět, tzn. nezůstat na něm a nevracet se do něj. Zde je patrný základní rozdíl mezi církevní věroukou a lidovým „náboženstvím“. V rámci katolické církve, jak je patrné z předchozí kapitoly, bylo prvořadým úkolem dopomoci duši k co nejrychlejší cestě z očiště do nebe, zatímco lidová vesnická víra měla za primární úkol dostat duši z našeho pozemského světa do posmrtného prostoru. Jestli

¹⁸⁴ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 204. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 205.

se měla nacházet v nebi, pekle nebo v očistci, je sekundární problém. Duše zkrátka měla jít „ pryč“ a „nestrašit u nás doma“. ¹⁸⁶

Rituálů, které měly duši zabránit zůstat v našem světě a zároveň jí dopomoci k cestě do eschatologického světa, bylo velké množství. Já se pokusím popsat alespoň ty nejzákladnější. Po úmrtí se z obavy před skrývající se duší otvírala okna a v některých oblastech i poličky z hrnců, zastavovaly se hodiny (jejich odbíjení a hlasité tikání mohly duši zesnulého přivolat zpět) a zakrývala zrcadla s obrazy, aby duše nemohla ve svém odrazu spatřit dvojníka a odvést ho do záhrobí. Dále docházelo k zamačkávání očí a k uzavírání nebožtíkových úst. Oči byly zamačkávány, aby si duše nevyhlédla někoho z rodiny či příbuzných a neodvedla jej do záhrobí, ústa proto, aby mrtvý někoho „nepozřel“. ¹⁸⁷ Proti těmto zvykům stojí poměrně rozšířené přesvědčení (a to i v oblastech, kde byly tyto zvyky aplikovány), že duše opouští tělo až při pohřbu, respektive po zahrabání rakve. ¹⁸⁸

Samostatným rituálem, který měl zabránit „kontaminaci“ duchem zemřelého a demony náš svět, bylo mytí a příprava na uložení do rakve. Ve většině případů se této práce ujímaly starší ženy z rodiny, nebo najaté „odbornice“. Při mytí, stříhání a u mužů holení odříkávaly Zdravas Maria a Anděl Páně, pokud tak nečinily, musel se nebožtík přesně rok po své smrti na hřbitově v rakvi celý den modlit. ¹⁸⁹

Zvláštní péče byla věnována věcem, které přišly do styku s nebožtíkem. Věřilo se na tzv. „kontaktní magii“. Kontaktní magie byl typ magie, při kterém mělo docházet k ovlivňování předměty, s kterými přišel nebožtík do styku. Tradovalo se, že pokud nebudou odstraněny z domu, zničeny, nebo dány nebožtíkovi do rakve, nastane úmrtí člověka, zvířat a nebude se dařit ani rostlinám. ¹⁹⁰

Speciální pravidla byla určena pro všechny věci a předměty, s nimiž přišel nebožtík do styku. Zajímavá dichotomie se pojila s vodou, která byla buď vylévána pod okap, k plotu, nebo na místo, kam nikdo nechodil (nádoba, v níž se přenášela, byla s vylitím vody zničena), nebo byla uchována v domácnosti, kde se jednalo o tzv. mrtvou vodu. Její uchování vycházelo z lidového úsloví, že „zlé se má zapudit zlým“ a byly jí připisovány různé čarovné a lékařské

¹⁸⁶ ARIÈS, Phillippe. *Dějiny smrti II*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. ISBN 80-7203-293-3.

¹⁸⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 208. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 207.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 209.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 209.

vlastnosti. V medicíně se používala proti omdlávání a padoucnici. V magii měla zapříčiňovat různá neštěstí: pokud byla smíchána s kořalkou, přestal opilec pít apod.¹⁹¹

Podobně nebezpečné byly nástroje sloužící přímo k úpravě nebožtíka. Hřeben, ručník, mýdlo a další potřeby měly být po očištění těla spáleny, vhozeny na hnůj, nebo zakopány, přičemž se úkony měnily dle přisouzených negativních vlastností. Na Kladensku byl hřeben spojován s vypadáváním vlasů, a proto měl být zničen, oproti tomu na Valašsku byl přinesen k hrobu nebožtíka, aby se s ním mohl mrtvý česat.¹⁹²

Další oblastí se specifickými úkony bylo naložení s nehty, vlasy a vousy nebožtíka. Opět se naložení s tímto materiálem lišilo dle tradic jednotlivých regionů. Obecně platilo přesvědčení, že se vlasy i nehty dají zneužít v magii proti živým i k vyvolání mrtvého. Buď byly ničeny, nebo používány jako „magický“ amulet. Na Humpolecku byla z popela z nehtů, oděvu a části podušky vytvořena směs, jež vysypaná kolem rakve měla zabránit nebožtíkovu návratu.¹⁹³

Specifické zacházení platilo i pro nebožtíkovu postel. Sláma měla být spálena, protože by jinak mohla na kraj dopadnout neúroda. Speciálně s popelem z nebožtíkovy slámy bylo nakládáno ve Slezsku, kde v některých obcích byl zvyk vysypávat zbylý popel na cesty. Šlapáním po popelu mělo být ulehčeno nebožtíkově duši v očištění. V některých oblastech byla spolu se slámou pálena celá postel s peřinami i se šaty, protože se věřilo, že se začnou spolu s tělem v zemi rozpadat.¹⁹⁴

Po očištění a omytí těla započal rituál oblékání nebožtíka do pohřebních šatů. Tento proces probíhal v tichu, za polohlasného modlení. Nesměl být rušen klid nebožtíka, jakákoli jiná slova, než slova modlitby, musela být pronášena šeptem či v polohlasu. Zároveň bylo tělo mezi modlitbami oslovováno křestním jménem, aby jeho údy neztuhly a byly lépe poddajné při oblékání. Ve většině případů byli zemřelí oblékáni do svátečních šatů, nebo do oblečení, ve kterém se cítili dobře. „Rubáš“ byl doplňován a zdoben různými ozdobami, například zlatým lemováním, stříbrným nitkami atp.: „*Nelituji ani nejlepších šatů, neboť podle lidového*

¹⁹¹ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 209. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁹² Tamtéž, s. 209 – 210.

¹⁹³ Tamtéž, s. 210.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 210.

mínění i když zetlí s tělem, při vzkříšení se v nich člověk objeví před soudcem a bude v nich chodit v ráji. ¹⁹⁵

Dříve, než bylo tělo umístěno do rakve, došlo k jeho vysvěcení a vnitřek byl potažen bílou plachtou. Spolu s tělem se do rakve umísťovaly různé předměty, amulety. Mužům se do rakve dávaly vedle těla boty, do podpaždí byla umístěna čepice a oblíbený kus oděvu, k dlani byl položen kancionál, dýmka, sirky, pytlík s tabákem, brýle, holicí potřeby a další (pokud byl nebožtík muzikant tak hudební nástroje, pokud byl vojákem tak získaná vyznamenání atp.). Region od regionu docházelo k obměnám. Na Valašsku byla do rakve vkládána láhev slivovice, neb jak pravilo místní lidové moudro „...*aby to měli pro lepší istotu při sobě, dyž sa neví, do jakého světa sa dostanú*“, na Kladsku byla zemřelému dána do rakve jehla, již byl ušitý rubáš, svíčka, svěcená voda a kartáč a na Humpolecku láhev s vodou, aby se mohl nebožtík při své pouti podsvětím napít, dukát pro převozníka a kolem zápěstí byl omotán růženec, aby mohl Boha prosit o odpuštění svých hříchů. Ženám byly do rakví dávány většinou předměty, se kterými přišly do styku, jednalo se převážně o věci spojené s domácími pracemi: zástěra, šátek, hřeben, klubko vlny, kus plátna, nit s jehlou, různé náramky, prsteny atp. ¹⁹⁶

¹⁹⁵ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 211. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 212.

6.2 Pohřeb

Základní části pohřbu byly ve všech krajích stejné. Nebožtík byl přepraven do kostela na zádušní mši a poté na hřbitov. Bylo skoro pravidlem, že kněz před započítím cesty na zádušní mši vykropil svčenu vodou rakev s odřikáním několika modliteb. Poté započal průvod do kostela. V jeho čele šel ministrant s křížem. Kříž symbolizoval poslání člověka, obětování, vzkříšení a vykoupení z hříchu, tedy vše, kvůli čemuž se obětoval na kříži. Za ministrantem šly děti, jež symbolicky představovaly nevinnost a naději. Za dětmi šli muži, po nich muzika, pak kráčel kněz se sborem následovaný nosiči s rakví, rodinou, příbuznými a ženami.

Všichni účastníci byli oděni do smutečních barev: původní byla bílá, později černá, která se stala smuteční barvou až v devatenáctém století. V případě, že byl nebožtík svobodný, byly součástí průvodu symboly, které naznačovaly posmrtnou svatbu zemřelého. Významným symbolem bylo nošení hořících svící, které ztvárňovaly boží světlo, sílu, která chránila prostor před zlými silami. V pozdějších letech, od devatenáctého století, se stalo nošení svící kolem rakve projevem úcty zemřelému a uznání jeho společenské vážnosti.¹⁹⁷

Po příchodu k hrobu kněz nejprve vykropil svčenu vodou hrob a před spuštěním byly odřikány modlitby, mohlo být proneseno krátké kázání, nebo obecně několik informací o nebožtíkovi. Připomínaly se *„všecky okolnosti smrti právě zesnulého, běh jeho života, ctnosti i vady, a zvláště smýšlení a poměry pozůstalé rodiny. Duchovní horlí proti momonárství, proti rodinné nesvornosti, proti rozháraným poměrům, proti přílišné tvrdosti rodičův a zištnosti dětí, všude písmem svatým se dokládaje a rodina nebožtíkova kolem rakve shromážděná i přítomní vážně poslouchají.“*¹⁹⁸

Akt spouštění rakve byl doprovázen hlasitými plankty a výlevy bolesti, na druhou stranu znamenal pro lid konečné zapuzení duše zemřelého, který teprve nyní přestává vnímat pozemský svět. I s tímto závěrečným aktem bylo spojeno několik pověr. Například bylo dbáno, aby slzy nepadly do hrobu, protože by nebožtík mohl přitáhnout některého z živých do světa mrtvých, jinde bylo dbáno, aby se stín některého příbuzného nedotkl hrobu a nebyl přehozen hlinou. V opačném případě hrozila dotyčnému do roka smrt.

¹⁹⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Narození a smrt v české lidové kultuře. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 213. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 215.

Z této doby se do dnešních dnů dochoval zvyk házení hlíny na rakev. Vysvětlován je slovy, že hlína házená přáteli a rodinou nebude mrtvého tížit tolik jako hlína házená hrobníkem. Vhozením hlíny byl obřad ukončen. Kněz se mohl s účastníky rozloučit milými slovy. Závěrečných rozloučení se do dnešních dnů nedochovalo mnoho, proto uvedu jen jeden příklad: „*Děkuji Vám, milí přátelé, že jste se obtěžovali a tohoto našeho milého spolubratra na toto posvátné místo doprovodili a za spásu jeho duše se pomodlili. Pán Bůh vám to zaplatí životem věčným.*“¹⁹⁹

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 217.

ZÁVĚR

Jako téma své bakalářské práce jsem si zvolila problematiku revenantů. Tuto tematiku jsem vybrala z důvodu neznalosti pojmu revenant mým okolím.

Rozhodující technikou pro sběr informací mi byly již zpracované pověsti, v kterých jsem charakterizovala různé druhy revenantů a sledovala proměny jejich vlastností a vyobrazení. Beletristickou literaturu jsem využila k provedení rozboru textů, v kterých jsem sledovala postavy revenantů a jejich proměny. Abych toto vše byla schopna provést, musela jsem definovat, co je literární postava a jak se liší od postavy mýtické.

V první části práce jsem se věnovala hledání charakteristických znaků pro revenanty. Nastínila jsem rozdíly, kterými se liší od jiných nočních a d'ábelských nestvůr. Vysvětlila jsem, co je to zombie a proč se u nás nevyskytuje, i když v moderní české literatuře ji můžeme kvůli zahraničnímu a v tomto případě hlavně anglo-saskému vlivu, pozorovat. Např. se zombie objevuje v knize Petra Macka „Choking Hazard“, která byla napsána podle předlohy filmu Marka Dobeše a Štěpána Kopřivy. Následně jsem definovala problematický pojem strašidla, který se od revenanta liší pouze svou funkcí, která vyplývá přímo z jeho pojmenování.

V další části práce jsem se zabývala pověstmi, na kterých jsem ukázala hříchy a jiné skutky, za které se duše mrtvého může stát revenantem. Podle těchto skutků jsem revenanty rozdělila do jednotlivých kapitol. Z pověstí jsem i vyčetla, jak se někteří dají osvobodit. Ukázala jsem, že jsou místa, kde se revenanti vyskytují více a že existují hodiny, v kterých se zjevují. Ukázala jsem určitou lidovou představu o vyobrazení revenanta, která se v pověstech objevuje. Zajímavé je, že žádný revenant nemá naprosto shodné vlastnosti. Většinou se prokazuje vlastnostmi, které měl zaživa.

V další části své práce jsem definovala rozdíl mezi mýtickou a literární postavou, které jsem došla pomocí odborných definic i vlastní úvahou. Ukázala jsem využití revenantů v české poezii devatenáctého století, konkrétně v literární tvorbě Karla Jaromíra Erbena a Karla Hynka Máchy. Tyto dva autory jsem vybrala z důvodu svého přesvědčení, že naprosto odlišně využívají postavy revenanta. Toto přesvědčení se mi i následně potvrdilo a mohla jsem ho názorně ukázat na rozboru jednotlivých textů obou autorů, a to v částech, kde se revenanti vyskytují. Na vybraných textech jsem dokázala, že existují dva přístupy ke zpracování pohádek, a to tzv. lidová pohádka a pohádka autorská. Na příkladech jsem ukázala, jak v nich

text s revenanty pracuje a jak byly využity a případně přetvořeny samotným autorem textu. Dále jsem popsala, jak revenanti v textu vypadají a s jakými vlastnostmi vystupují. I zde, stejně jako v pověstech, si revenanti často ponechávají vlastnosti, které měli za živa.

Během psaní bakalářské práce jsem došla k závěru, že spojení revenanta s průběhem umírání a smrti samotné je natolik důležité, že jsem této problematice musela věnovat pozornost. Proto jsem se zajímala o postoje křesťanské církve k úmrtí a smrti. Zjistila jsem, že z počátku docházelo v pohřbívání ke „zmatkům“. Ty se počaly ustalovat v ranném křesťanství a souvisel s dogmatizací očištění. Zabývala jsem se i náboženskými bratrstvy a jejich úlohou v církevním rituálu týkající se umírání, smrti, pohřbu a následného přimlouvání se za duši zemřelého. Došla jsem k závěru, že role bratrstev ve spojení s revenanty, hlavně v období jejich největšího rozkvětu, za který považuji novověk, byla zásadní. K tomu jsem došla na základě poznatku, že mezi jednu z jejich hlavních činností patřilo přimlouvání se, aby duše netrpěla dlouho v očištění. Chtěla jsem ukázat, jak křesťanství pozměnilo určité rituály a tím, že bylo prohlášeno roku 313 n. l. za povolené náboženství, postupně změnilo pohled na vnímání lidí. Dále jsem se v práci zabývala lidovými rituály, které mi potvrdily přesvědčení, že mají více společného spíše s pohanskými zvyky nežli s církevními. Také jsem se zmínila o strachu z prohlášení za mrtvého, který lidi provázel až do rozvoje moderní medicíny a ani dnes se tomuto velmi nepříjemnému zážitku někteří lidé nevyhnou. Následně se zabývám péčí o tělo, protože i to muselo, jak jsem se dozvěděla, muselo projít určitými rituály před uložením do hrobu a následným pohřbem. Ten nám odkrývá zvyky, z nichž některé zůstaly až do dnešní doby.

Hlavním cílem mé bakalářské práce bylo oživit pojem revenant a problematiku s nimi spojenou. V práci se mi potvrdilo, že zasahuje do různých koutů našeho života. Prolíná se kulturou lidovou i náboženskou, kterou v našich podmínkách tvoří hlavně křesťanství. Tato problematika je velmi ovlivněna lidovými představami, které jsou proměnlivé. Proměnlivost je dána historickým vývojem lidstva, jeho vzděláním, životní úrovní atp. V současné době lze říci, že je ovlivněna například televizní či literární tvorbou. Revenanti nás provází od dětských pohádek až ke knihám určeným především dospělému a vyzrálému čtenářstvu.

POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

Prameny

BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1986. ISBN neuvedeno.

BLAŽEK, Antonín. *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*. In: *Český lid* 9. Praha: F. Šimáček. 1900. ISBN neuvedeno.

DOMORÁZEK, František. *Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu*. In: *Český lid* 4. Praha: F. Šimáček, 1895. ISBN neuvedeno.

DUBEC, Václav. *Návštěva mrtvých*. In: *Český lid* 22. Praha: F. Šimáček, 1913. ISBN neuvedeno.

ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. 4. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956. ISBN neuvedeno.

ERBEN, Karel, Jaromír. *Kytice. Z pověstí národních*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957. ISBN neuvedeno.

HRADIL, Radomil. *Skřítkové a víly v pověstech a na zahradě*. 1. vyd. Hranice: Fabula, 2008. ISBN 978-80-86600-52-9.

HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Střední Čechy*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-091-8.

HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy. Vysočina*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-293-7.

JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7360-662-6.

JIRSA, Roman. *Vůz hrůzy, smrti tajemnými místy Českého ráje Podkrkonoší a Krkonoš tiše projíždějící. Strašidelné pověsti Českého ráje, Podkrkonoší a Krkonoš*. 2. vyd. Praha: Volvox Globator, 2002. ISBN 80-7207-497-0.

MÁCHA, Karel Hynek. *Máj*. 5. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1987. ISBN neuvedeno.

MÁCHA, Karel, Hynek. *Máj*. In: *To nejlepší z poezie 19. století*. 2. vyd. Praha: Levné knihy KMa, 2005. ISBN 80-7309-280-8.

NAHODIL, Otakar. ROBEK, Antonín. *České lidové pověry*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1959. ISBN neuvedeno.

NĚMCOVÁ, Božena. *Velká kniha pohádek*. 4. vyd. Praha: Albatros, 1985. ISBN neuvedeno.

NĚMCOVÁ, Božena. *Z pohádky do pohádky. Princezna se zlatou hvězdou na čele*. 4. vyd. Praha: Albatros, 1982. ISBN 13-744-82.

RAMEŠ, Václav. *Kapsář jihočeských pověstí I. Děje pánů z Růže*. 1. vyd. České Budějovice: Veduta, 2004. ISBN 80-86829-01-4.

ROSŮLEK, František. *Pověry z Pardubska. O muži ohnivém a světýlkách*. In: *Český lid 4*. Praha: F. Šimáček, 1895. ISBN neuvedeno.

WERICH, Jan. *Fimfárum*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01612-5.

WERICH, Jan. *Fimfárum*. 1. vyd. Praha: Knihtisk, 1960. ISBN neuvedeno.

Použitá literatura

ARIÈS, Phillippe. *Dějiny smrti I*. vyd. 1. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-286-0.

ARIÈS, Phillippe. *Dějiny smrti II*. vyd. 1. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-293-3.

BECHYŇOVÁ, Věnceslava. *Vypravěčské postupy Erbenových balad*. Ročník 19. Číslo 3/4. Praha: Česká literatura. Ústav pro Českou literaturu AV ČR, 1971. ISBN neuvedeno.

CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny. Archetyp hrdiny v proměnách věků*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-354-4.

ČENKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury*. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2006. ISBN 80-7367-095-X.

DINZELBACHER, Petr. *Poslední věci člověka*. vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-693-X.

FOŘT, Bohumil. *Vývoj a aspekt naratologických zkoumání*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2008. ISBN 978-80-85778-61-8.

GRUND, Antonín. Doslov. In: ERBEN, Karel Jaromír. *Kytice*. 4. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956. ISBN neuvedeno.

HODROVÁ, Daniela. *Postava-definice a postava-hypotéza*. In: *...na okraji chaosu...* .1. vyd. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1.

MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-422-X.

MIKULEC, Jiří. *Institucionalizovaná zbožnost i smrt*. In: *Církev a smrt. Institucionalizovaná smrt v raném novověku*. vyd. 1. Praha: Historický ústav AVČR, 2007. ISBN 978-80-7286-106-4.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

SALAJKA, Milan. *Křesťanská bohoslužba*. vyd. 1. Praha: Blahoslav, 1985. ISBN 80-7021-420-1.

SIROVÁTKA, Oldřich. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku. AV ČR, 1998. ISBN neuvedeno.

SLÁDEK, Miloš (ed.). *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-709-9.

SLÁDEK, Miloš (ed.). *Vítr jest život člověka, aneb Život a smrt v české barokní próze*. Praha: H+H, 2000. ISBN 80-86022-47-1.

VODIČKA, Felix. *Cesty a cíle obrozenecké literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1958. ISBN neuvedeno.

Internetové zdroje

Česká biblická společnost: *Bible*. [citováno 23. června 2013].

URL: http://www.biblenet.cz/app/b?book=John&no=8&_sourcePage=vY2eyyt_sWVGQYKcpF4wLQ%3D%3D&_fp=nFNCYGSvzuciS62FxlgJDA%3D%3D.

STEJSKALOVÁ, Alena. *Postava a prostor v Kytici z pověstí národních Karla Jaromíra Erbena*. Brno: Ústav české literatury a knihovnictví. FF, MU, 2008.

URL: http://is.muni.cz/th/102805/fss_b/DBP.txt.

RESUMÉ

In my bachelor's work I dealt with the issue of revenants. The aim of this work was to characterize what the revenant is and to explain revenant's features that help us to differentiate it from other similar concepts such as a zombie. From which it differs in essence of its origin. A zombie, at least as we understand it in its original meaning, is going through a state resembling death, which a member of a natural nation that carries out these rituals does not identify from the real state of death. There aren't any cases of zombie ceremonies known in the territory of Central Europe. Although in modern Czech literature we can observe them, due to foreign and in this case mainly Anglo-Saxon influence eg. the zombie appears in the book by Peter Mack "Choking Hazard", which was based on the film by Marek Dobeš and Štěpán Kopřiva. The issue of revenants is quite difficult and it is interlaced with the pagan and Christian religion and popular ideas that are very unstable and are often changing rapidly nowadays, especially because of television media.

In the second part of the work the revenants are divided according their committed sins and other acts. Thus we learn why and for what specific reasons a soul of deceased can become a revenant. We find out from legends how some revenants can be set free. We learn that there are some places where revenants are more frequent and that for some cases there are hours when they appear and can use their power. This is especially the time between eleven and a midnight but there are those who can rule for the whole night. The work also presents a folk idea of representation of the revenant that appears in the legends. One interesting thing is that no revenant has exactly the same qualities. Usually it is the same as it used to be during its life.

The following part of the work is focused on selected examples of Czech literature. A difference between the mythical and literary character is defined in the work. It demonstrates the use of revenants in Czech poetry of the 19th century. Specifically, at Karel Jaromír Erben's and Karel Hynek Mácha's where we can see that even though the author is inspired by legends he can give a revenant completely new qualities and extend. At selected texts from Czech literature, the work introduces two approaches how to process fairy tales – this is a folk tale and an authorial tale. The examples show how the text works with revenants and how they were used and transformed by the author himself. It also describes how revenants look like in the text and what they are like. Especially in the authorial tale we encounter completely

new approaches to revenants, even though the essence of the characterization remains fulfilled.

The last part of the work outlines the Church's attitude to death and issues of initial "confusion" in the burial and stabilization of the ritual. It deals with the religious brotherhoods and their role in the religious ritual of dying, death, burial and subsequent intercession for the soul of the deceased. It shows how Christianity has amended certain folk rituals by declaring the only religion. It gradually changed people's opinion on dying and death and it changed the perception of the importance of certain tasks associated with that. The work deals with folk rituals that have more in common with pagan customs rather than with the church. It also mentions fear of being declared death, which accompanied people until the development of modern medicine and even now, some people can't avoid this very unpleasant experience. Subsequently, it deals with the care of the body, because it had to go through certain rituals before being put to the grave and being buried. It reveals some habits, some of which remain to this day.

The conclusion of this study shows that the issue of revenants isn't easy and affects different parts of our lives. It mingles folk culture and religion which in our conditions is mainly Christianity. It accompanies us from childhood fairy tales to the books intended primarily adult and mature readership.

PŘÍLOHY

Seznam příloh

Příloha č. 1 Představa zombie v původním smyslu

Příloha č. 2 První moderní pojetí zombie ve filmu *Noc ožvlých mrtvol* (1968), režie: George A. Romero

Příloha č. 3 Moderní pojetí zombie v seriálu *The Walking Dead* (2010), režie: Frank Darabont a kol.

Příloha č. 4 Detail moderního zpracování představy o zombie. Ukázka z *The Walking Dead*

Příloha č. 5 Středověká představa o revenantech (15. století), Mrtvý na hřbitově a zjevení zemřelého přítele. Jakub de Voragine. *Legenda aurea*, Macon, Bibliothèque municipale, rkp. 3, f. 25v.

Příloha č. 6 Zpodobnění revenanta, typ fantom (14. století), Poutník a zesnulí: Vilém z Digulleville. *Pèletinage de vie humaine*, Paříž, Bibliothèque nationale, rkp. Fr. 823, f. 89r.

Příloha č. 7 Zpodobnění revenanta, typ nahé duše (15. století), Poutník a zesnulí: Vilém z Digulleville. *Pèletinage de vie humaine*, Paříž, Bibliothèque de l' Arsenal, rkp. 5071, f. 80v.

Příloha č. 8 Zpodobnění revenanta, typ umrlec (14. století), Poutník a zesnulí: Vilém z Digulleville. *Pèletinage de vie humaine*, Paříž, Bibliothèque nationale, rkp. Fr. 376, f. 80v.

Příloha č. 9 Macbeth vidí ducha šlechtice Banqua (1854), autor: Théodore Chassériau

Příloha č. 10 Ilustrace z knihy *Kytice* básně Svatební košile, autor: Antonín Jamelka

Příloha č. 11 Umrlec na prkně. Provedeno pod inspirací básně Svatební košile z knihy *Kytice*, autor: Emil Sláma

Příloha č. 12 Bohumil nad rakví princezny Lidumily. Ukázka z pohádky *Spravedlivý Bohumil* (1998), režie: Zuzana Zemanová-Hojdová

Příloha č. 13 Herečka Jitka Schneiderová jako revenant princezny Lidumily z pohádky
Spravedlivý Bohumil (1998), režie: Zuzana Zemanová-Hojdová

Příloha č. 14 Revenant hostinského z pohádky Franta Nebojsa, *Fimfárum* (2002), režie: Vlasta
Pospíšilová, Aurel Klimt

Příloha č. 15 Revenanti z pohádky Franta Nebojsa, *Fimfárum* (2002), režie: Vlasta
Pospíšilová, Aurel Klimt

Příloha č. 1 Představa zombie v původním smyslu

**Příloha č. 2 První moderní pojetí zombie ve filmu Noc ožvlých mrtvol (1968),
režie: George A. Romero**

**Příloha č. 3 Moderní pojetí zombie v seriálu The Walking Dead (2010),
režie: Frank Darabont a kol.**

**Příloha č. 4 Detail moderního zpracování představy o zombie.
Ukázka z The Walking Dead**

Příloha č. 5 Středověká představa o revenantech

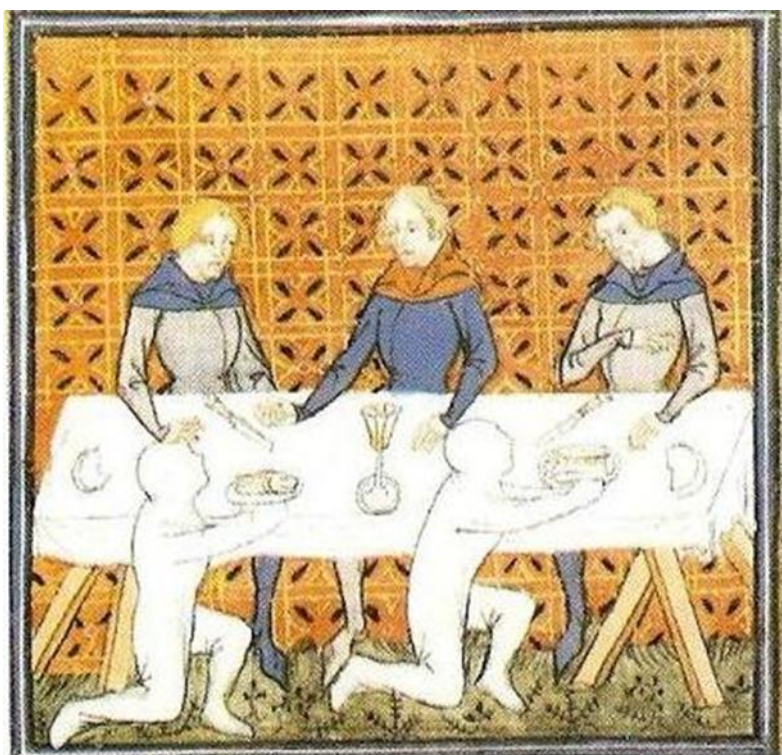
Příloha č. 6 Zpodobnění revenanta typ fantom (14. století)

Příloha č. 7 Zpodobnění revenanta, typ nahé duše (15. století)

Příloha č. 8 Zpodobnění revenanta, typ umrlec (14. století)

Příloha č. 9 Macbeth vidí ducha šlechtice Banqua (1854), autor: Théodore Chassériau

Příloha č. 10 Ilustrace z knihy *Kytice* básně Svatební košile, autor: Antonín Jamelka

Příloha č. 11 Umrlec na prkně. Provedeno pod inspirací básně Svatební košile z knihy *Kytice*, autor: Emil Sláma

Příloha č. 12 Bohumil nad rakví princezny Lidumily. Ukázka z pohádky *Spravedlivý Bohumil* (1998), režie: Zuzana Zemanová-Hojdová

Příloha č. 13 Herečka Jitka Schneiderová jako revenant princezny Lidumily z pohádky *Spravedlivý Bohumil* (1998), režie: Zuzana Zemanová-Hojdová

Příloha č. 14 Revenant hostinského z pohádky Franta Nebojsa, *Fimfárum* (2002), režie: Vlasta Pospíšilová, Aurel Klimt

Příloha č. 15 Revenanti z pohádky Franta Nebojsa, *Fimfárum* (2002), režie: Vlasta Pospíšilová, Aurel Klimt

